

Дагъыстанлы Къатын

Журнал уягъюлер учун

№ 2 / 2025

Асил иисан

*Нечелеге дюнья
ярыгъын гёфмеге
кёмек этген*

Уллу Устьюнлюкню
80 йыллыгъына

*Ватаннын ойр
сағъатларын алгъанлар*

Тизив адамланы
яшаву

Оъмюр ёлдаши

СВО

*«Спецназны
анаасы»*

Диана Рашитханова

«Сувукъ баши ва къайнар юрек тарыкъ!»

**«Женщина Дагестана»
на кумыкском языке
№ 2/2025**

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгава sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Н. М. Керимова kerimk@mail.ru

Редактор русского выпуска

Г. Х. Асадулаева muisaeva_gulnara@mail.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. Г. Вагидова vagidova.2024@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabieva1981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова

В. Ратенкова

Р. Бакидов

Заведующая редакцией

С. М. Гамзатова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,

г. Махачкала, пр-т Насрулдинова, 1а.

j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

г. Махачкала, пр-т Насрулдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 25.04.2025 г.

Формат бумаги 70 x 100 1/16.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 0402. Тираж (4021) 734 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.

Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,

лакском, лезгинском, русском, табасаранском

языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ

№ ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной

службы по надзору в сфере связи, информаци-

онных технологий и массовых коммуникаций по

Республике Дагестан.

Арт-директор - М. Ю. Моллакаев (MagHazar)

Фотограф - Д. А. Джамалова

Ичделик

1. Редакторнү сёсю
Үстүнлюк тарыкъ!
  2. Касбусуну устасы
«Сүүкъ баш ва қыйнаф юрек тарыкъ!»
  6. Асил инсан
Нечелеге дюнья ярыгъын гөрмеге кёмек этген
  11. Тарихни сеси
  12. Асил адам
Сибирткileni, уколланы ва поэзияны гъакъында
  16. Олар биринчилерден эди
Иш ёлдашибызындыкке жүргүнч
  18. Адабият сагыифа
Көк көйөрсөнүн алдындагы гече
  22. Мени Дагыстаным
Тавлардагы эсги уйлени рүзгү...
  24. Уллу Үстүнлюкню 80 йыллыгъына
Ватанын ойр сағзаттарын алғанлар
  26. Уллу Үстүнлюкню 80 йыллыгъына
Баракалла болсун, аныгъа ва дадаңъа!
  28. Тизив адамлары яшаву
Оъмюр ёлдаши
  32. Тарихни бетлеринден
Сигырулу санав
  34. Замандашибызы
Салигъат Валиеваны пагъымусуну даузулары ёкъ
  38. Күрдашыны гъакъында
  40. Уыч чечек
  41. Уллу Үстүнлюкню 80 йыллыгъына
Викторина
  42. СВО
«Спецназны анасы»
  46. Юбилей
Түбхат – бизин «сююнчюкни министерлиги!»
  50. Театр
Гъэр роль – янгы яшав
  54. Болгъян иш
Гюл байлам
- POST scriptum**
58. Призвание
Профессия – это судьба
  62. Здоровье
Детские стоматологи – немного актёры и психологи

На обложках:

I – Диана Рашидханова – старший инспектор

Следственного комитета РФ по РД.

IV – Мушаилов М. Х. (1941–2007). День Победы – встреча с ветеранами республики (1985). Холст, масло.

Үстюнлюк тарыкъ!

Экимингинчи йылданы башла-
рында Адабият институтта асгер
прозагъа байлавлу семинарда дав-
ну темасыны агъамиятлыгъы ара-
гъа салынып ойлашыла эди. Озокъ-
да, фашизмни йыртгъыч ишлерини
тъакъында билген, сезген адамлар
сав чакъы, шо тема инчесаниятда
дайм чалына туражакъ. Тек Алла-
гым арадан онча кёп заманлар да
гетмей, биз, оланы торунлары, шо
неофашизмни ва нацизмни сюл-
дюрю булан бирдагъы бетге-бет
къаршы боларбыз, хас асгер гъара-
кат билдирилежегин ва шо давларда
бизин яшланы жанлары къыркъы-
лажакъ деп, кимни эсine гелер эди?!
Дагъыстанлылар душман булангъы
къаршы турувларда гёрсетген къоч-
чакълыкълар ойкемликини түвдурा.
14 батырыбызгъа «Россияны Игити»
деген ойр ат берилген ва шюкюр Ал-
лагыгъа, оланы бир нечелерине шо
савгъатны тёшюне сав заманында
такъгъанлар, башгъаларына наисип
шолай иржаймагъан, ойлген сонг
ювуқъ адамларына тапшургъанлар.
Олар да биревлени яшлары чы.

Мени бугюн игит асгерчилерден
къайры, оланы, къоччакъ уланланы
тапгъан аналары да, Дагъыстанны
къатынлары да сукъландыра. Бир
ана да яшын дав учун ойсдормей,
гъариси парахатлыкъыга умут эте.
Бизге гъали биргине-бир Үстюнлюк
тарыкъ ва онча да багъа токътамай-
гъан күйде.

РФ-ни Президенти В.В.Путин 2025-
нчи йылны ойзюню къаары булан
«Ватанны къорувчусуну йылы» деп
негъакъ билдиримеген. Биз бу йыл
Уллу Ватан давдагъы сыйлы Үстюн-
люгюбюзни 80 йыллыгъын къар-
шылайбыз. Шо давну акъубаларын
чекмеген не Дагъыстанда, не Росси-
яда бир агълю де ёкъдур. Етти тилде
чыгъагъан журналны баш редактору
гъисапда мени Яратгъаныбызгъа бир
тилевиом бар: Я Аллагы, Үстюнлюкни
80 йыллыгъы бизин хас асгер гъара-
катдагъы үстюнлюгюбюзни йылы
болсун ва бары да аналар ойзлени
уланларын къучакълап алсын!

Хамис Шамилова,
баш редактор

Диана
Рашитханова

«Сувукъ баш ва къайнар юрек тарыкъ!»

Сакъ болугъуз! Медицинагъа бакъгъан якъдагъы сююв сизин Ахтарыв комитетге гелтиргемеге бола. Диана Рашишханованы айтсакъ, ол комитетни ватандашланы къабул этеген ва документлер булан ишлейген инспектору. Яшдан берли врач болма умут эти эди, медицина институтну янгыз бешлеге битдириген ва Россияны Илмулар Академиясыны медицина центрында ишлемеге башлагъан. Арадан кёп заманда гетмейли, бизин законланы медицина тармакъ булан байлавлу хыйлы аглашылмайған, бир-бирине рас гелмейген, гъатта, къафышы чыгъагъан ерлерди аз тюгюл экенин аяллагъан. Шо масъалагъа мекенли тюшюнмелек учун юридическийни таңлагъан. Шондан сонг Диана Рашишханова ДГУ- ну ватандашлыкъ ихтиярлар кафедрасында он йыл загъмат тёжеген. Ондан къайры, онгача юрист центрға башчылыкъ этген. Центр тарчыкълыкъга тарыгъан ағылолеге юрист якъдан тегин клойде кёмек эти эди. Шондан сонг Диана Ахтарыв комитетге ишге тюшген.

*– Сиз күуллукъ этеген бёлюк не ма-
съаланы чече, борчларыгъызға не
гире?*

– Ватандашланы къабул этеген ва къурум учун гъар тюрлю тарыкъ-герек документлени онгарагъан бёлюк адамлардан гелеген арзалағы къарай, шолагъа гёре, къаарлар къабул эти, жаваплар гъазирлеп бакъдыра. Россияны Ахтарыв Комитетини Председатели А.И. Баstryкинни приёмньюону ишин юрюте.

Мени аслу борчларым – адамланы къабул этмек, оланы арзаларына гёре тийишли ахтарывлар ойтгермек ва аналитика иш.

*– Шолагъа гёре не ишмик къафарлар къабул этиле? Оъзлени къыйыны бу-
лан гелген адамғыа, гертиден де кёмек
этилген гезиклөр болғанмы?*

– Озокъда, гелегенлер, язагъанлар аз тюгюл. Янгыз эки мисал гелтирейим.

Гетген йыл бизге Ахтарыв управлениеге етим ва ата-анасыны янындан къаравсуз къалгъан яшлардан

арза гелди. Олар законгъа гёре, гезиксиз тийишли яшавлукъ уйлер алыш болмай эди. Уголовный ишлер ачылды. ДР-ни Гъукуматына ва Дағыстынны къурулуш, архитектура ва яшавлукъ-коммунал министерлигине кагъызлар бакъдырылды. Натижада, 2024-нчю йылда эсгерилген министерлик 190 етим ва къаравсуз къалгъан яшгъа квартирлар алмакъ учун сертификатлар берди, оланы арасында бизге арза язгъан яшлар да бар эди.

Бирдагъы бир мисал.

Избербашда турагъан къатынгиши Ахтарыв управлениеден оъзюнью масъаласына къарамакъны тилемек эди. Ол юргине авур операция этилген, гъакъылбалыкъ болагъан яшына тарыкълы дарманлар алыш болмайғынан ва операциядан сонгъу медицина чаараланы ойтгеривге акъча маялар булан таъмин этилмейгенин билдирие эди. Бизин управление ойтгерген тергевлерден сонг, гиччи-пав дарманлар ва лаборатория ахта-

рывлагъа тийишли харж булан толу күйдө таъмин этилген.

– *Ахтарыв комитетде ишләйген чакъы заманны ичинде сизин не зат лап да тамашагъа къалдырыгъан эди?*

– Дагъыстанда гъакъылбалыкъ болмагъан яшлагъа къаршы этиlegen жинаятчылыкълар аз тюгюл. Шо масъала республикада шонча да шо даражада оырчюкгендер деп турмай эдим. Уьстевионе, ачыкъ, къоркъунчлу маълуматланы яшырма къарайгъанлар да бар. Мисал учун, школагъа юрийген къызъяшны хорлагъанлар. Тек ону анасы жинаятчыланы судгъа берме сюймей. Неге тюгюл, хабар эки якъыя яйылса, къызын бирев де эрге алмагъа сюймежек деп къоркъа. Шолай гезиклер кёп ёлугъа.

– *Шолай тайпа жинаятчылыкълагъа аз-кёп буса да сувукъ-салкын, юргигизге ювукъ алмай янашма сизге нечакъы заман тарыкъ болду?*

– 13 йыл комитетде ишлекенде дагъы сени бир зат да тамашагъа къалдырма болмай деп ойлашсан. Тек гъар шолай элге яйылгъан, къувунлу сесленивню тувдургъан агъвалатны гъакъында эшитгендоқъ, бизин арабызда гъали де ягъ-намусун

тас этген элбузарлар бар экенин ан-глайсан. Ёкъ, гезикили къувунлу хабарны эшитгенде мени къөлларым къартылламай. Тюшюмде илбислер гёрюнмей. Тек бир тюрлю гыслени де тувдурмай къоймай. Шону булан сен бир зат да этип болмайсан.

– *Адамлагъа шекли күйде янашмагъа башладыгъызымы?*

– Ёкъ, магъя шо касбубуз булан байлавлу янашывдан арекде турмагъа бажарылды. Мен ачыкъ юрекли инсанман. Тек магъя таныш адам оъзюню бир яшав масъаласы булан бақъса, шоссагъат гыслени ариге теберемен ва не этимеге герегин ойлашман: «Патимат бажив, Магъаммат амай сизге палан ерге барма ва шу затны этимеге тарыкъ», – даймен. Оъзюм буса тарыкъ-герек ерлеге зенг этип къарайман. Лап да къужурлусубир-бирде адам мени уьстюме кёмек излеп гелмей, ол оъзюню масъаласын Ахтарыв комитетни къуллукъчусуна, тезги яхши танышына хабарлама гелген. Мен тынглап якълагъанымны, бары да зат яхши болажакъ деп айтгъанымны, чай тёкгенимни сюе. Кёбюсю гезик «ишни» «ишде къоймагъа» къыйын бола. Озокъда,

айланадагъы яшав сени касбу борчларнгы кютиююне таъсир этмей де къоймай. Мен генгешде олтуруп турагъанда, хоншуларым зенг эте: «Диана, уйде ярыкълар ёгъу уьч сагъат бола. Не этейик? Абзардагъы кран бузулгъан, кимге сёйлейк?» Озокъда Дианагъа. «Мен ишдемен. Пуршав этмегиз магъя», – деп, бёлюп къоймагъя болмайман, намусум къабул этмей. Мен оъзюм де комитеттеги биринчи гюнеримден тутуп шо «оюнгъя» гиришгенмен. Бары да танышларыма, дос-къардашгъа кёмек этмеге къарайман. Гъали арадан шонча йыл оътиоп: «Токътагъыз гъали, мен шу къалмагъалдан ялкъдым», – деп айтмагъя бир ихтиярым да ёкъ. Гъакъ юрекден айтгъанда ялкъмагъанман. Къавшаламанмы? Озокъда. Ачувланаманмы? Заманда бир. Амма ахшам уйге гелгенде мен шунча адамгъа кёмек этдим деген ой гёнгюнгню хошландыра.

– Гъар гюн ишмик жинаятычылыкълар булан раслана туруп, адамгъа бакъгъан сююниу нечик сакълама бола?

– Бир къыйынлыкъ да ёкъ, тарихни билмеге тарыкъ. Бизин тынч заманларбыз болмагъан. Амма, гъар янгы наслу гелген булан яхши янгъя алынывлар арта. Шону бирев де инкар этмеге болмас. Мени гысабымда, бизин уылке гъали башындан гечиреген бир тюрлю къыйынлыкълагъ да къарамай, биз къужурлу заманларда яшайбыз, гъарибизге бу яшавда оъзлени умутларына етишмеге ёллар ачылгъан. Билимлерин артдырма белсенген адам сонг къачанда оъзюн тюзевлю яшавун къуруп бажаражакъ. Ондан къайры, биз турагъан регионну оъзтёре-че аламатларын гысапгъа алыгъыз. Биз кёп милдетли, кёп динли республикада яшайгъанлыкъгъа сююнме тарыкъбыз. Тюрлю-тюрлю халкълар янаша оъсе, бир-бирибизни байындырабыз. Оъзюнгде инсанлыкъны сакълама-гертиден де бек агъамиятлы. Ёгъесе, биз яшларбызын рагъмулу болма нечик уйретежекбиз?

Шо буса авлетлерибизни биринчилей биз уйретме герек зат.

– Оъзюгюзину агъмогюзину гъакъында да хабарласагъыз, арив болар эди?

– Бизин тухум-тайпабыз Буйнакск районну Оыр Къазаныш юртдан чыкъгъан. Атам хыйлы йыллар Да-гъистан юрт хояйство институтуну физика ва математика кафедрасына башчылыкъ эте эди. Анам бютюн оъмюрюн медицинагъа багъышла-гъан-врач- терапевт. Ондан уылгю алып, мен де яшавумну медицина булан байлама токъташым. Мени эки эркъардашым бар. олар- юристлер. Уллусу -прокурор, полковник. Гиччиси транспорт министерликде ишлей.

Атам-анам бизин гиччиден берли : «Ятгъан ташны тюбюне сув акъмай, Аллагы 6 гюн дюньяны яратгъан, бир гюн ял алгъан. Сиз де кёп ишлемеге тарыкъсыз», – деп уйрете гелген. Оланы шо насиғыатларын биз бир де унутмайбыз ва шолагъа гёре яшавубузну къурабыз.

– Яшларыгъызын шогъар уйретме бажарылдымы?

– Мени бир къызым бар. Билими-не гёре- ол да юрист, тек яшлар бу-лан ишлей. Оланы ЕГЭ-ге гъазирлей. Ондан кайры, ол школаны охувчулары учун билимлерин теренлещир- ме имканлыкъ береген клуб ачгъан. Жыйылалар, брейн-ринг ойналар. Ата-аналар яшларын сююне турup клубгъа гелтирелер. Мени къызым оъзюн шолай чалышывда тапгъаны-на мен шатман.

– Ахырынчы сорап. Улланасы-юрист, анасы юрист, торунугъуз да шо ёл булан баражакъмы?

– Ол оъсген замангъа янгы касбу-лар арагъя чыкъмакъ бар, гъатта, бизин эсебиз де, пусубуз да ёкъ тай-палары да. Гъали барлары – ёкъ бол-ма имканлы. Мени борчум-торунум рагъмулу, сав-саламатлы ва насишли оъсгенни болгъан чакъы къаст эт-mek.

Руслан Бакидов

Зайнап
Магьмутова

Нечелеге дюнья ярыгъын гёrmеге кёмек этген

Бүйнакск районну Атланавулундан чыгъып, Дагъыстанны гыар тюрлю тармакълафына гёrmекли ва аслам къошум этгенлер аз тюгюл. Яңыз аты данггъа айттылгъан зор терең пагъмулу Йырчы Къазакъыны эсгерип къойсакъ да, хыйлы зат англашила. Мен сизин атланавуллу республиканы медицина агъымында элге-намусгъа байланыт дегенлей, сав-саламат кюйде, ишине жасапты янашып чалышагъан асил инсан ва англавлу врач Зайнап Абдулгъамитовна Магъмутова булан таныш этмеге сюемен. Гертиси, ону билмейгенлер ёкъудур. Неге десегиз, 40 йылдан узагъына оъзюню чомарт, рагъмулу юргеги, балгъам къоллары булан нечеселени гёзлөрине дюньяны ярыгъын гёrmеге кёмек этген. Алтын уста иимик, адамны онча да бек назик санына операциялар оътгермеге нечик бажарыла экен деп мен де тамаша боламан. Балики, З. Магъмутова бойнұна алгъан ишни айрыча сигърулу сырлары бардыр деп, ону булан ёлугъуп, лакъыр этмеге токъташды.

– Зайнап Абдулгъамитовна, лакъырыбызын адатлы сорапдан баштайым. Медицинаны оъзюгюз сююп тангладыгъызымы яда биревлени таъсирине тошдюгюзмю?

– Оъзюм сюйдюм, мени 2 къызардашым да врачлар. Анабыз, гюнағдарындан Аллагъа гечсин, гъаман авруп турагъан адам эди. Заман-заман бизин уйде врач болмагъа герек деп айта эди. Гертиси, анамны мурады озгъан буса да ярай.

Охувдан къайры гьеч дагъы заттъа къарама заманым ёкъ эди. Бирев де мағъа кёмек этмеди. Оъзюмню къастым булан 1985-нчи йыл институтну къызыл дипломгъа биттирдим. Сонг мени о йыллардагъы талаплагъа гёре, Калугагъа ишлеме йибердилер. Шонда бир йыл туруп, төз аврувлардан интернатураны да биттирдим.

– Неге буса да шонча тюрлю касбулафдан офтальмологну танглагъансыз?

– Институттада 15 яш бар группада охуй эдим. Олардан 9-зу гинекологлар болмагъа сюе эди. Мен хирургия къолланагъан агъымын сюе эдим. Биринчилей, офтальмологияда хирургия ва оъзге къайдаларда бакъмагъа бола. Экинчилей, «Крестьянка», «Работница», хата тюгюл бусам, «Женщина и Россия» деген журналланы билесиздир. Бир керен мени къолума шо журналлар тюшдю. Шонда фамилиясы эсимде, Иоффе врачны гъакъындагъы макъалагъа расландым. Ону янында микроскоп да бар эди. Шо мюгъетде: «Гъей Аллагъа, бу къатын шо микроскопгъа да къарап, гёзлөгө нечик операция эте экен деп», –тамаша болдум. Шо мү-

радым бир нече йылдан яшавгъа чыкъды. Калугада гёз аврувлагъа байлавлу интернатураны битдирдим. 1986-нчы йыл Республика офтальмология больницаға тюшдюм. Мен билеген күйде, Темиркъазыкъ Кавказда шолай медицина идара янгыз бизде эди. О йылларда бириндөн-бири тизив врачларыбыз бар эди. Олар бизин кёп заттъя уйретди. Мисал учун, Солтанат Къадыровна Бучаева, Зоя Шарифовна Гъасанова.

— Сизин биринчи аврувларыгъыз яда операциягъызы эсигиздеми?

— Не буса да, Калугада интернатурадагъы вакътимде авур аврувланы ташшура эди. Шонда магъа операция этип, биревниу пайдасыз гёзүн тайдырмагъа тюшдю. Шо адамны кызыгъангъандан къайры, юргиме де бек яман тийди.

— Яшавугъуда чинк де сюонич гелтирген не йимик агъвалатны эсге алма боласыз?

— 1979-нчу йыл. 1-нчи августда Дагыстан медицина институттагъа тюшмеге экзамен бермеге бардым. Билет де алыш, олтуруп тура эдим. Институттуну янгы мердешлерине гёре, экзаменде ондагъы дарс беривчюлерден къайры, школаланы муаллимлери де бар эди. Бугюн йимик гёз алдында, Сагъадулла Абусуевни зукъариси Абусу Абусуев экзамен ала эди. Мен огътар тюшдюм. Шонда бир школадагъы орус муаллим къатын да бар эди. Бары да соравлагъа жаваплар берип турагъанда, о къатын:

«Къайсы школада охугъансан, биологиядан ким дарс берди?» — деп сорады. Ол мен жавап береген кююме рази болгъан буса ярай. Огъар Валентина Антоновна деп муаллимимни атын айтдым. Шо аралыкъда мединститутту замангъы ректору Магъаммат

Магъамматович Макъсутов, Ибраһым Шамов ва оъзюню айланасындағы бир нече адам булан залгъа гирип гелди. Ол: «Экзамен береген кимдир? Медалистлер бармы?» – деп сорады. – Бар, бу къызы медалист, – деди экзамен алагъан. Сонг ректор мен жавап береген киоуме тынглап: «Гыы, бириңчи гүррамы? Эретуругъуз барыгъыздай!» – деп магъа багъып иржайды. Барысы да мени де арагъа алғанда: «Муна, мединститутну бириңчи студенти», – деди ректор. Шо миғылдан суратын алыш, гиччирек макъаланы да къошуп, «Дагестанская правда» газетде чыгъардылар. Ректор къолумнуда къысып, исси киоуде къутлап: «Биз сени институттегъа къабул этдик», – деди. Бир экзамен де бермейли институттегъа тюшгениме инанып битмеймен. Сююнчом юрегими ни елеп алған. Гъеч бирев гёзюме гёрюнмей. Тыш янда атам, къызардашым мени гёзлеп токътагъанлар. Къырдагъы атама: «Папа, мен институттегъа тюшдюм», – дедим. О да менден де бек къуванды.

– Бу сиз чалышағын республика больнициада имканлықъларыгъыз не даражададыр? Айрекъда янғы технологиялар ғоч алагъан девюрде?

– Алда операцияланы гесип эте эдик. Адамны гёзюню хрусталигин тайдырсақъ, тек орнуна салынмай эди. Аврувлар гёzelдириклер тағыып юрой эди. 2018-нчи йылдан тутуп факоэмульсификация деп хирургияны янғы къайдасын къоллайбыз. Ачыкъ этсем, ультразвук булан хрусталикни бузуп тайдырабыз. Онгача клиникаларда йимик, биз де гёзге шолай хрусталиклер салабыз. Олар дагъы да гъар тюрлю багъалы тайпаларын заказ этип де къоллайлар. Биз пачалықъ больнициабыз. Биз ФОМС гёрсетеген харж булан дазуланып къалмагъа борчлубуз. Булай алғанда, онгача клиникалагъа шайлы акъ-

ча тёлеп бара буса, бизде гъавайын импортный хрусталикler салына. Аврувлар операциядан сонг экинчи гюн гёrmеге баштай. Бизде ятма телме сюегенлер көп. Оланы гезикке язмагъа тюше. ФОМС бизге олай уллу акъчалар гёрсетмей.

– Гъасили, мен англагъан киоуде, ювурғыныгъызға гёре аякъаларыгъызыны узатмажъа герексиз. Эгер ФОМС берген акъча сизин аврувланы бакъма етишимей къалса, олагъа харжны къайдан табасызы дагъы? Олар не этмеге герек?

– Шону айтма сюемен, онгачаларда йимик, бизин больнициада онгайлыкълар да, ойр даражалы техникабыз да бар. Тек ФОМС-да, къошулуп Савлукъ сакълав министерлик де бизге артыкъ акъча гёрсетмей. Бизге деген харжны да, ерлени де онгача клиникалагъа тапшуралар. Шо саялы гелеген аврувлар дагъы йыл болгъанча оъзлени гезигин къаравуллап турмагъа тюше. Мисал учун, биз ювукъын да, арекни де, тъар тюрлю аралыкълары гёрсетеген 60-70 минг манатлыкъ хрусталикленни алмагъа болмайбыз. Онгачалагъа чыгъарагъан харжны гёрсете эди буса, чарасызланы, бар халкъыны бир затгъа да къарамай къабул этмеге бола эдик. Пачалықъ больнициалагъа шолай янашма тюшеми?!

– Нече тюрлю гёз аврув да барадыр. Чинк де къоркъунчлусу къайсыдыры?

– Глаукома – инг де бек яман авур аврувланы бири. Неге десегиз, глаукома къатнагъанланы гёзлерини тамурлары къурума, сёнме баштай. Шоланы давлениесинден нервалары къысыла. Шо бек къоркъунчлу. Шо саялы да, 30-35-40 йыллыкъ чагъыгъыздан тутуп гёзлериғизни тергетмеге герексиз. Давлениесин ойлчетип къарама тарыкъ. Глаукоманы ачыкъ, ябыкъ деп эки тюрлюсю бар. Ябыкъ бек аврума баштай, гёзюгюзге гъар

тюрлю ренклер гёрюне. Шо биринчи белгилери. Ачыкъ буса, адам оъзю де билмейген күйде сокъур болуп къала. Айрокъда къаны ташыйгъанлар, шекер авруву булангъылар бек сакъ болмагъа тарыкъ. Алда заманында прививкалар этилине эди. Гъали шогътар агъамият бермеге сюймейлер.

– Адамларда не йимик хасиятларны ушатасыз ва не зат ичигизнибушудура?

– Мен адилли, рагьмулу, сав-саламат, биревге де зарал, яманлыкъ, гелтирмейгенлени ушатаман. Бизин шолай къылыкълагъа къулакъасып тарбиялагъан. Атабыз бир-бирде мени макътап йиберсе, мамам шоссагъат оғъар айып этип: «Вёре, къой гъали, авлетлерингни ятлар макътасын», – дей эди. Атам яхшы охуй деп гёнгюмню алмагъа сюе эди. Ана-быз адат-къылыкъгъа бек къатты къатын эди. Ол: «Бизин къапугъа сиз бизге акъча борчлусуз деп, яда башгъа багъана булан бирев къакъмажакъ», – дей эди. – Бир илли-инсан сизге бармагъы булан гёрсетмесин, намусугъузну ер этмегиз, мангалай теригиз булан къасткъылыгъыз», – деп бувара эди.

Гъали энни кепиме гелмейген затны айтайым. Айрокъда кёбюсю къатынгишилер йылларындан тартына, жагыл гёрюнмек учун къаркъарасына, бетлерине нече тюрлю пластика операциялар этелер. Бизде бир врач къурсагъындагъы майны тайдырды. Мен айтаман: «Я хари, сен докторсан, билем туруп авуртагъанны да, яшавунга къоркъунч гелтирегенни де нечик тавакаллыкъ этгенсен?» –деймен. «Не этейим дагъы», – дей. Айланагъыздагъы къызызяшлагъа, къатынгишилеге гёз бақъдырыгъыз, бурнун, къашын-гёзюн бар ерин алышдыра. Сизден айып буса да, бир тайпалар эринилерин гёпдюрүп, башиблени авзулары йимик гёрюне.

Юзлериндеги бюрюшмелерин язмагъа, терисин тартмагъа ботокслар, нече тюрлю уколлар этелер. Бир-бирде не къыйын гелген бу халкъгъа деп ойлаша къаламан. Шолар барысы да къачан буса да бир вакъти савлугъуна зиян гелтирмей къоймажакъ. Оырчюгюп гетерден Аллагъа сакъласын. О гъакъда оъз арабызда врачлар, косметологлар булан хабарлайгъан кююбюз бола. Мен гёзлерини къапгъачларыны тетигин тюзлеген бир къыз тигивлерин тайдырмагъа гелген. Ол да эринилерин уллу этген. О магъа эрим недир бу сен этген зат, барып тез ерине сал деп урушуп, оылтурмей къойду деп кантыллай. «Алай арив аламатдай къызсан, о сагъа негер тарыкъдыр?» – деп къарсададым. Не жавап берегенни билмей. Бир югъагъан аврув йимик яйылып бара. Шо ярайгъан зат тюгюл.

Бизин маълумат: Зайнап Абдулгъамитовна Магъмутова Абдулгъамитни ва Аймесейни ожагъында Магъачкъалада тувгъан. Ол 1979-нчы йыл Магъачкъаладагъы 8 номерли школаны алтын медальгъа битдирген. Артда буса Дагъыстан началыкъ медицина институттагъа тюшюп, шону да къызыл диплом булан тамамлагъан. 1986-нчы йылдан тутуп, бугюнлөгө ерли Республика офтальмология больницаада врач-ординатор-офтальмолог болуп къайратлы загъмат тёге. Дагъыстанны ат къазангъан врачы, оыр категориялы врач, Дагъыстанны савлукъ сакълавуну отличниги. Къызы Лайлданы янгыз тарбиялап, аякъ уисте салгъан. Ол да Москвадагъы А. И. Евдокимовну атындагъы медико-стоматология университетни къызыл дипломгъа битдирген. Агълюсю булан Москва-да яшай-врач-стоматолог.

Паху Гайбуллаева

*Күмүкъ бий Зубайырбек Тарковскийни къызлары
Умсафият ва Эсфем Ханум Тарковскийлер. XX асфуны башлары.*

Расмия
Къагъриманова

Сибирткилени, уколданы ва поэзияны гъакъында

Яхшы биз началаны ва къапустаны гъакъында эшиштгенбиз. Тек не сибирткилердир, англашылмай? Поэзияны мунда не аралыгъы бар? Не ишиди болуп туррагъан? Токътагъыз, гъали тамаша болмагъыз. Бафы да затны бизин бугюнгю къонагъыбыз Табасаран районнун Гухраг юртундан Расмия Къагырманова – шаир, медсестра ва овзюнде уъч футболист бар гиччи команданы тренефи булан таныш болгъанда англашакъсыз. Шо уъч яш да тренерге тынгламайгъанда олагъа сибиртки булан къоркъувлар бере. Гелигиз, жасыл язывчуну поэзияны, медицинаны ва ағылонию гъакъындагы лакъырына тынглап къарайыкъ.

Таза табасаранча!

Биринчилей шиъруланы язмагъя магъя бавдан айланагъанда эсиме тюшдю. Анам мени оччам алма бакъ-дыргъан эди, мен буса эки шиъру булан къайтдым. Озокъда, яшылчанны да мен унутмадым, ёгъесе, анамдан шайлы къапаслар тиежек эди. Ол бир де мени поэзиягъа бакъгъан якъ-дагъы талпынывларымны якъламай эди, мени гележегимни башгъа касбуда гёре эди. Мен буса кёклердеги юлдузланы гъакъында язма сюе эдим. Озокъда, анама багъышлангъан сатырлар да болажакъ эди. Тек мен къурдаш къызлар булан гечеорта болгъанча къыдыргъан саялы, белбав булан тюйгени гъакъында тюгюл. Ону күлкюсю ва гъайлы къоллары гъакъында.

Мен шиъруларымны къурдашларыма гёрсетген эдим, олар макътады. Анама гёрсетме къарайгъанда: «Бар, бир пайдалы ишге урун», – деп эшиште эдим. Тек яшгъя шо пайдалы ишлер нече де ялкъывлу экенин огъар нечик англатарсан.

Бир гезик мен, гъатта, район поэзия конкурса утгъан эдим. Шонда белгили шаирлер ортакъылыкъ эте эди. Устьевюне, 6 минг манат премияны да бердилер. Мени учун о замангъы гёз алгъа гелтирме бажарылмайгъан зор акъчалар. Озокъда, барысын да китаплагъа харжладым. Шондан сонг арадан хыйлы йыллар ойтдю. Мени шиъруларым бир нече поэзия жыйым китаплагъа гийирилген, айрыча китап чыгъармагъя да хыйялым бар. Тек мен бир де овзюмню гъакъында: «Расмия, сен чи уллу пагымусан, Табасаран райондан чыкъгъан Агъматовасан», – деп ойлашмай эдим. Бир нече аты белгили табасаран шаирлер мени якълайлар. «Бир язмай къара гъали», – деп буварывлар этелер. Билмеймен, балики, мен пагымусуз шаир экенимни тувра бетиме айтма уяламы экен.

Овзюмню шиъруларымны гъакъында мекенли айтып болагъан бир зат бар – магъя оланы орус тилде гъис этмеге бек къыйын. Озокъда, мен овзюмню таржумачымга гъакъ юрекден баракалламны билдиремен, тек

мени поэзиям бек табасаран поэзия деме ярай. Таржумалагъа илинме себеп де ёкъ бугъай, амма бурчу-тузу етишмейгендөй гыс этемен. Шо саялы бир нече шиърмадан къайры, орус тилге гёчормегенмен. Англайман, охувчуларымны тас этемен, тек оъзюм булан бир зат да этип болмайман. Булаг алгъанды, гъали де инанмайман. Мени язгъанымны охувчулагъа тарыкъ ери бармы? Масала, мен сююнүү, агълюнүү, инсанлыкъыны гъакъында не янгы затны айттып боламан...Адамланы кёбюсюнүү мени къалипгө тизилген сатырларымсыз да шо гъалларда англавлары бардыр. Мен язаман, неге тюгюл, англайман, язмасам ичимде бир бошлуку тувулунажакъ.

«Биз кёмек этмеге къарай эдик...»

Мен адамланы юхлатдыраман ва шо учун алапа да аламан. Мен – анестезиологман. Тюзюн айтгъанды, гележегимни медицина булан байла ма бек сюймей эдим. Гъали буса ана ма разимен, мени гёзьяшларыма да къарамай, журналистикагъа барма къоймай медицина факультетге бакъдыргъан эди. Биринчи курсда гъарь тюрлю китаплагъа чомулма тюшегенинден инжине эдим. Сонг практикам бола эди, мен адамлагъа кёмек этме башладым ва шону бекушатдым. Амма мен биринчи керен укол этмеге къарагъанды, биябур болдум. Практиканы алдында магъа алданокъ билдирилер: аврувланы бирлери не оъзлеге студентлер укол этегени кепине гелмей. Шо саялы палатагъа уколланы герти устасыдай гир. Муна мен биринчилей аврувну уьстюне бараман. Палатагъа гиргенде: «Кимдир мунда Алиев?» – деп сорайман. Ювургъанны тюбюндөн гъаран чыгъагъан тавуш булан: «Менмен», – деп эшитемен. Мен сынавлу касбучадай, барып уьстюндеги ювургъаны ачаман. О буса, ялангъач кюонде. Ону операциядан янгы гелтирген болгъан

экен. Мен палатадан учуп чыкъдым. Гъатта, уьстюн япмадым, амалсызын. Арадан уьч гюн оьтюп, ону догъадан ари де, бери де жанланып юрюйтгенин гёремен. Мени эс этгенде: «Неге дагъы мени уьстюме гелмейсиз?» – деп иржая. –Дагъы мен сизин палатагъызгъа абат басмажакъман, – дедим ва практикамны узагъында янгыз къатынгишилеге уколлар эте эдим.

Нечакъы сюймесек де, иш булан пашман агъвалатлар да байлавллу. Пандемияны вакътисинде мен «къызыл зонада» ишлей эдим. Оьте-сиз къайгъылы, къыйын заманлар. Биз янгы аврувгъа къарыш турма гъазир тюгюл эдик. Коронавирус адамны нерваларына бир тамаша таъсир эте эди, ол яшаву учун ябушма сюймей эди. Магъа да шо балагъ къабунду. Заведуюшийе: «Мени ИВЛ аппаратагъа къошмагъыз», – деп айтдым. Мен парахат күйде гетмеге сюемен. Ол магъа урушду ва мени оълме къоймажакъман деп актырды. Гертиден де, мен къутулдум, тек сонг дагъы да бир йылны узагъында алдагъы кююме гелип болмай эдим. Пандемиягъа тарыгъанлагъа къарап, гъали чи бугъар бир зат да кёмек этмежек деп турагъанды, адам астаста къолайгъа къайтагъанын гёргенде, мени де умутларымны учгъулары янып йиберди. Къачан буса да шу балагъ битмеге герек чи. Гертиден де битди. Дагъы биз яшавубузда олай аврувгъа рас болмасбыз деп умут этемен. Биревлер яшавдан гетегенин гёрмө эпизиз къыйын, гъар заман къоруп болмагъанда гёзьяшларымны токтъатып болмай эдим. Уйренип къалажакъсан дей эди чагъын уллу врачлар. Уйренип болмадым...

«Магъа олар булан къыйын тюгюл!»

– Мен оъзюмню милли тилимни бек сюемен. Амма эрге башгъа милдетни вакилине бардым. Эрим-тат тамурлары булангъы азербайжан-

лы. Яшлар да уйде азербайжан, оруса фарс тиллерде сёйлей. Мени ана тилимни билмейлер. Магъя оьзюме де фарс тилни уйрэнмеге тюшдю. Гъали яшлар не гъакъда сёйлейгени барысын да англайман, тек оьзюм сёйлеп бажармайман. Яшлар мени ярты-юрту ярмалап сёйлеме къарайгъанымны эшигендэ, токътатып: «Анам, паракат бол. Шо не тил де дюрдюр, тек фарс тил тюгюл», – дей-лер.

– Мени учь уланым бар. Уллусуна 16 йыл, ортанчысына 12, гиччисине 2 йыл ярым бола. Шиърулар язмагъя алгъясамайлар. Бириси кикбоксинге юрой, башгъасы футболну сюе, учциончюсю чагъына гёре ари де, бери де чаба ва кёп авараланы тувдурा.

Магъя олар булан къыйын тюгюл. Эрим аманлыкъыни къоруйгъан къурumlарда къуллукъ эте. Гъали Ростовда, чакъ-чакъда Магъачкъалагъя геле. Яшлар ону сийрек гёре-

ген саялы, магъя бек байлангъанлар. Олар магъя толу кюйде инана. Мисал учун, уллусу булан оьзю ушатгъян къызъяшгъя савгъят айырабыз. Эрим: «Шонча да йымышакъ ана болма ярамай. Сен ону ёнкютиоп турасан», – дей. Бир гезик уланым бир эрши иш этгенде эрим: «Ур сыртына сибиртки булан ва видеогъя чыгъяр, сен ону такъсырлагъаны гёргемеге сюемен», – деди. Алып сибирткини де отгъар ювукъ боламан. О буса менден чыгъярып алып, инбашына салып, мени къучакълады. Гъали огъар не-чик урушарсан, урарсан. Эрим гелгенде не этер, билмеймен. Бек тала-плы ата, ана буса хыйлы йымышакъ болмагъя герек. Шолай тарбиялайбыз уланларыбызыны.

Руслан Бакидов

Иш ёлдашыбызыны Эсделигине

Мени Умукурсюн Арзулумовна Мантаева булангъы таныш болувум 1977-нчи йылдан хыйлы алда башланды. Мен «Дагъыстанлы къатын» журналгъа гелгенде, ол къумукъ журналгъа башчылыкъ эте эди. Атам -Дагъыстанны язывчуларыны союзуну жаваплы секретары мени бизин милли театрланы премьераларына алып бара эди. Мен, айрокъда къумукъ театрны ушатдым, айтылгъан актёрлар: Барият Муратова, Саният Муратова, Акъмурза Акъмурзаев, Амир Къурбанов, Айгум Айгумов. Магъта тилни билмеге де тарыкъ тюгюл эди. Шонда мени алаша, бурмачачлы, ачыкъ гёзлю къатынгиши булан таныш этдилер. Ол мени булан къатты кюйде сёйлеме къарай эди, тек гёзлери иржая эди. Шолай мен Умукурсюн Мантаева ким экенини билдим. Мени эркъардашларым ону уланлары булан къурдашлыкъ юрюте болгъан экен. Мен буса ону къызы булан таныш болуп, хыйлы йыллагъа арабыздагъы иссиликни сакъладыкъ. Гечге таба, редакцияда ишлей туруп, Умукурсюнню редакторлукъ, язывчу пагъымусуна да тишили къыймат бердим.

2024-нчию йылда Дагъыстанны халкъ язывчусу Умукурсюн Арзулу-

мовна Мантаева тувгъанлы 100 йыл тамамланды.

Умукурсюн Мантаева Хасавюрт районну Эндирий юртунда Давутовланы ағылюсунде тувгъан. Олар беш къызырыдаш ва эки эркъардаш бар эди.

Дав башлангъанда Давутовланы ағылюсюне оyzге ағылюлеге йимик, юз балатълар къопду, уланлары давгъя гетди, ондан эсен-аман къайтмагъя наисип болмады, ағылю тозулду, яныз къалгъан къатынлар юргъя къайтды. Давдан алда нече де наципли, берекетли яшай деп турагъан ожакъын хыйлы дертлери де болгъан экен. Умукурсюнню анасы гезикли яшын табагъанда гечинген сонг, ону оyzюню янына улланасы алгъян. Атам деп гысаптайлайгъан адам, гъакъыкъатда уллатасы эди. Гечге таба ол атасы Арзулум «халкъны душманы» деп айыпландып, туснакъда оылгенин билген. Улланасы Умукурсюнню давдан къайтгъан Арсланали Мантаевге эрге берген. Оымюрю уллу къатын торууну шо душман белгиден къутулмакъ учун, тез фамилиясын алышдырма герегин английскай.

Давдан сонг Арсланали област партшколаны битдирген ва ону районни биринчи секретары этип сай-

лагъанлар, сонг Москвагъа ишге бакъдыргъанлар.

Арсланалини ДАССР-ни Оыр Совети Президиумуну Председателини къуллугъуна белгилегенде, олар Магъачъалагъа къайтгъан. Шо йылларда Умукюрсөн педагогика инстититу филология факультетин тамамлай. Яшав түзелди деп турагъанда, ағылюсюне янгы балагъ гелип къоба.

Яшавда бир- бирде жан къурдашым деп олтуруп, сыр чечип аякълар гётерилгенде, балики, айтматиょшмейген затлар да айтылып къаладыр. Арсланали булан да тап шолай болгъан. Ону гюнчюлюк тезден юрегин гемиреген «къурдашы» оъзюню намарт ишин этмеге алгъасагъан.

Арсланали хабарлагъа инанмагъян. Ол къатынына айта эди : «Мени яшавум къөлнү аясында ийимик. Мен интернатда оъсгенмен, училищени битдиргенмен, муаллим, районону заведуючий болуп ишлегенмен, бир нече керен яралангъанман, мени пачалыкъ савгъатларым бар...».

Узакъ да къалмай, ону Оыр Советни Президиумуну Председателини къуллугъундан эркин этелер. Арсланалиге айып салынгъан, сайки, ол «халкъны душманыны» къызы булан уйленген, ону атасыны хыйлы топуракълары, мал сиривлери болгъан, эки къатын алгъан ва уюнде давда оылген къурдашыны анасы деп «халкъны душманын» сакълай. (Умукюрсөн Мантаеваны «Кёк кёкюрөвнү алдындагъы гече» деген повестинде де шо келпетлер арагъа чыгъажакъ).

У. Мантаева Чирортда турагъанда янгурлу гюн ишден къайтып гелегенде, ол ёлда осал гийинген, къолуна чиопорек тюон де тутгъан орус къатынны эс эте. Умукюрсөн огъар акъча бермеге сойген, тек болмагъан, ону гъаран юрийген гъалында уюне алып баргъан. Ашама бере, сонг къатынгиши гетмеге сойген, сайки, ол уйесини яшавун бузмагъа соймей.

Уйлери айтардай эркин тюгюл эди буса да, Умукюрсөн къатынгишини оъзлерде турма къоя ва Арсланалини фронт къурдашыны анасы деп хабар яя.

Къатынгишини аты Полина Семёновна эди, ол гимназияны битдирген, музика билимлери бар. Гече таба гюнағысыз айыпландып, туснакъыга тюшген...

Магъачъаладан Арсланали Мантаевни Хасавюртгъа юрт хозяйство школаны директору этип бакъдыралар. Гетгендокъ, ол турагъан квартирни ябалар, ағылюсюн къыргъа къувалай...

Не этегенни билмей, Умукюрсөн республика Обкомну биринчи секретары А. Даниялов булан ёлукъма токъташа. Ол Умукюрсөнгө тынглап, ағылюсюно герти гъалын англап, олагъа эки уйлюк квартири бермек деп къарап чыгъара. Умукюрсөн Данияловгъа сорагъан: «Не себепден Оыр Советни Президиумуну Председателин юрт хозяйство школагъа бакъдыргъан?! Ол оъзюне салынагъан айыпландардан толу күйде арчылгъан. Шо заман адиллик уyst

болгъян. Арсланалини билим берив министрни заместители этип белгилейлер.

Умукюрсюнню яратывчулукъ ёлу да четим эди. Огъар хыйлы къыйынлыкълардан, тъалекленивлерден ойтмеге тюшген. У. Мантаеваны биринчи хабарлары ва очерклери 1957-нчи йылда «Ленин ёлу», «Дагестанская правда» газетлерде, «Дослукъ» деген адабият альманахны бетлеринде чыкъма башлай.

1958-нчи йылда огъар «Дагъыстанлы къатын» журналны къумукъ тилде чыгъағъян бёлюгюн юрютметапшуралар. Муна шо заман ону журналист ва язывчу гысапдагъы пагымулары ачыкъ бола.

1964-нчу йылда Дагъыстан китап издаельствода ону «Эгизлер» деген къумукъ тилде биринчи китaby чыгъя (яшлар учун хабарлар). Сонгъу

йылларда: «Алгъасавлу чакъырив», «Ойлар», «Бириңчи язбаш», «Топуракъ уувч», «Мени наслум» деген китаплары да охувчуланы къолуна тиょше.

У. Мантаева -хыйлы пьесаланы автору. «Юрт къыз», «Юлдузлар», «Къысмат», «Намус», «Алма бавлар» Къумукъ, Авар ва Рус театрланы сагыналарында хыйлы керен салынгъян. «Инчесаният» издаельствода ону пьесаларыны жыйымы да чыкъгъян.

Лап артдагъы «Отген йылланы шавласы» (2010 йыл) деген китабына Умукюрсюн чебер асарлардан къайры, ону ич дюньясын ачагъян, къысматыны къыйын гюнерин суратлайгъян очерклени де къошгъян.

Ажса Абдурагъманова

Умукюрсюн Мантаева

Кёк кёкюревни алдындагъы гече

(Романдан гесек)

—...Гъали этегинден тигермен ва капот гъазир болажакъ. Гий, къызым, насилиге, — деди Полина Семёновна.

— Гертиден де, магъа бек къыйыша. Кёп савбол, Семёновна.

— Не сёйлейсен, къызым, сагъа савбол, сенсен мени бу дюньяда къалгъан биргине-бир аявлу адамым.

—...Биз Омар булан дав битип бир нече айлар ойтген сонг уйлендик. Бизин тоюбуз аргъансыз, накъырасыз эди,— деп башлады оъзюни хабарын Сания янгы капотун гие туруп. О девиорлерде адамланы юреклеринде сююнч булан янаша къайгъы да яшай эди. Юзюклер, той, къабалайлар ёкъ эди. Экиси де астгер опуракъда, по-

гонлар, тёшюне тагъылгъан савгъятлар, яраларын чы айтмайман. Не адамлар, не дос- къардаши сорамай эди: «Негиз бар? Не затгъа яшажакъсыз? Шюкюр Аллагыгъа, сав-саламат къайтгъаныгъыз сама»,— деп айта эдилер.

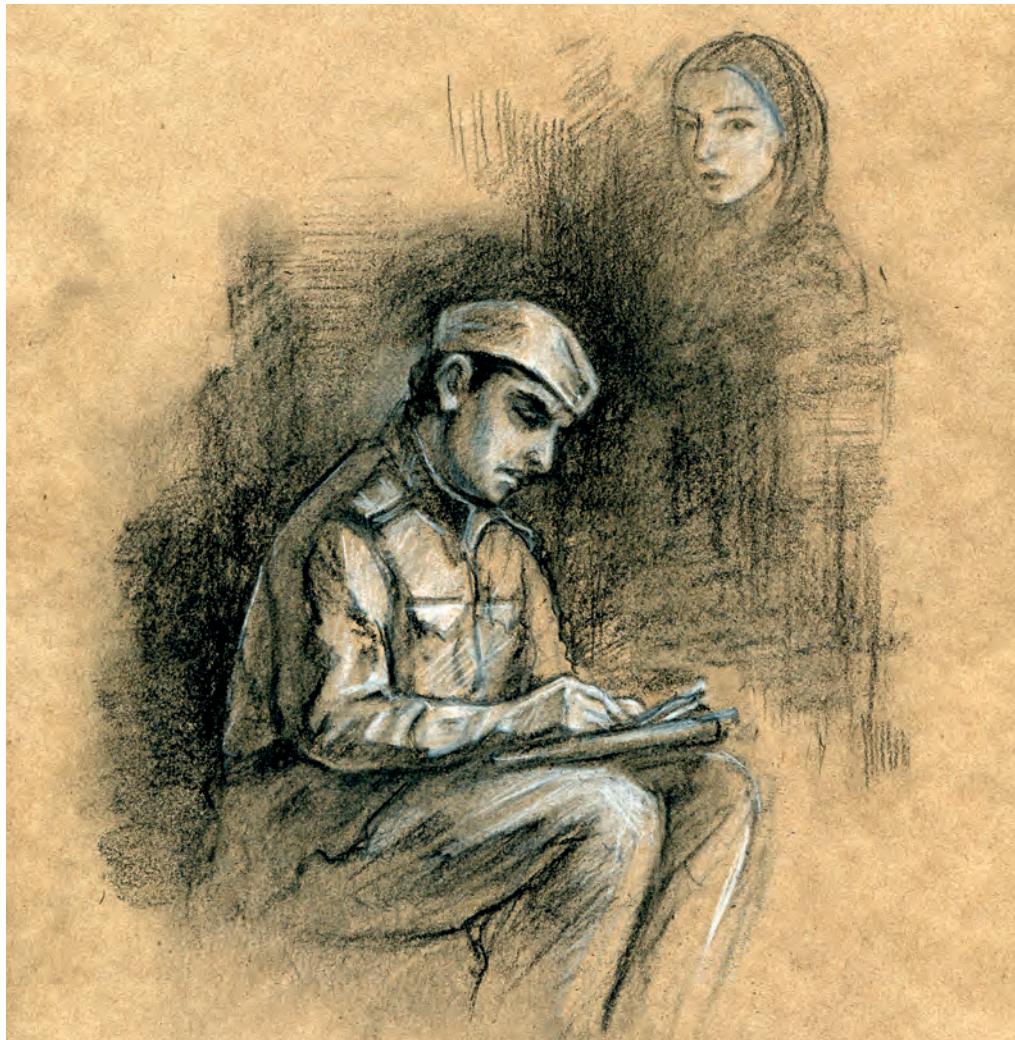
Машинни тавушу чалынды, Сания терезеге багъып къарады:

— Огъ, Омар гелди! — Полина Семёновна иржайды. — Къаршыла эрингини!

Сания абзаргъя чыкъды, Омарны гёнгю хошлу эди, масхаралар эте эди:

— Къайда мени къатыным? Огъ нече де аривесен!

— Гертиден де, капот магъа къыйышамы? — деп кюледи Сания.

Омар къатынын къучакълап:

– Сен лап да гёзелсен. Балики, мағъта сенден арекге гетмеге тюшмейдир, ким биле, бирден къачырып къояялар.

– Токъта гъали, Омар Магъамматович, къайда бармагъа гъазирленгендиз? – деп сорады Сания иржайып.

– Сени эрингни башгъа районгъа райисплкомну председатели этип чыгъаралар.

– Шолаймы, къутлайман, ёлдаш Забитов. Тек райондан айланы туруп бизин де унутмажакъсан деп сёз бер.. Билемен сени, сагъа – биринчи ерде иш.

– Сен оьзюнг тантлагъансан шолай эркекни. Онда буса гёзеллик – къоз орманлар, кёллэр.

– Къоз орманлар ва кёллэр... Инанмайман, болма ярайгъан зат тюгюл.

Районгъа сынавлу биринчи секретар Мухтар Садыкъович Мухтаров башчылыкъ эте.

Омар эс этди Мухтаровну аты эсгерилгенде, Санияны бирден бети алышинып гетди.

* * *

Райкомну биринчи секретары Мухтаров уллу кабинетни елең олтурга. Кабинеттеде уллу стол, шону

уьстюнде телефон, тамда Сталинни уллу портрети.

– Бизге бажарывлу, билимли адамлар бек тарыкъ. Сиз къайсы асгер бёлюкде къуллукъ этгенисиз? – деп бирден сорав берди Мухтаров. – Мен билсем, сиз политработник эдигиз. Шо яхши. Арадан заман гетип, сиз мени онг къолум болма тарыкъсыз.

– Ёлдаш Мухтаров, сиз мени имканлыкъларымны артыкъ этип гёре бусагъыз ярай. Сизин умутларыгъызын яшавгъа чыгъармай къойсам, тамаша болмагъыз. Башыма акълар да гирген...

– Ангалайман, – деп иржайды Мухтаров. – Тек сонг къашларын да тююп къошду. – Бизге бирче ишлемеге тюшежек. Мен райкомну биринчи секретары гысалпа сизге, ёлдаш Забитов, алданокъ билдирмеге герекмен. Гъар тюрлю сизин яныгъыздан гёрюлеген сиптечиликни якъларажакъман, тек озыз башыгъызгъа гёре ишлеме къоймажакъман. Сизин агълюгюз бармы?

– Къатынным, уланым, оланы мунда гёчюрермен. Тек къатынныма иш табылармы, билмеймен.

– Иш табарбыз. Кимdir о кабусуна гёре?

– Врач, темирёл больницада ишлей.

– Врачлар бизге тарыкъ, больница быйза баш врачны къуллугъу етишмей.

– Тюзюн айтгъанда, Сания сывалу врач, тек олай уллу къуллукъуну кютюп болармы, билмеймен.

Мухтаров еринден туруп, Омаргъа тикленип къарады.

– Сизин къатыныгъызын аты кимдир?

– Сания Арслановна, – деп иржайды Омар. – Гъасиликалам, Мухтар Садыкъович мен барайым. Мухтаров ону артындан хыйлы заман къарап турду: «Сания-ону къатыны».

Абзардан машинлени тавушлары чалына эди, тек Мухтар бир затны да эшитмей эди, терезе тюопге таянып, терен ойлагъа батып токътагъан эди. Оытген яшав агъвалатлар эсине гелди.

Муна атасы абзардан ари-бери юрой:

– Али, къайда айланасан? Къара онда, бочкелени алышдырып къойма. Эшитемисен? Онг якъда гиччи бочкеде, оъзюнг билесен начальство учун... Гъей къатынлар, не айланасыз къонакълар жыйылып битген. Пилав, тишлик, чагъыр салыгъыз столгъя. Гелинни артындан йибердигизми? Къайда айлана сени уланынг? – деп къычырды Садыкъ къатынна.

– Негъакъ сен шу ишни башлагъансан, англама сюймейсен мен не айтагъанымны, сени уланынг не айтагъанны...

– Тын къатын, уятсыз сени уланынг. Нечик болду ол магъа бетиме айтып: «Мен янгыз сюеген къыз булан уйленежекмен. Сайлагъансан къайдагъы докторну, ожалыкъа буса, сибиреген, жувагъан, аш биширеген къатын тарыкъ. Уйде уй къуллукъланы кютеген къатын гъажатлы.

– Къара уланынга! Кимни гелтирген. Алып шундан учурт. Сен шону этмесенг, мен огъар посагъын гёргөтөжекмен, мен шолай биябурулукъгъа чыдамажакъман. Бир гелинни артындан бакъдыргъан эдим, ол башгъасын гелтирген.

Мухтар уйнию ичине сюйгенин гийирди ва анасыны янындан якълав къаравулап, огъар багъып ювукъ болду. Лайла экисин де къучакълады.

– Яшларыбыз, насили болугъуз. Мухтар, балам, сен сюйгенин биз де сюежекбиз. Шу ожалыкъ сени учун анадаш ожалыкъ болуп токътасын. Аллаттуаала сизге насили, сиюв берсин!

– Анадаш ожалыкъ! Сени къатынгны башы гетген, оъзю билмей не айтагъанны. Токътат шону, – деп къычырды Садыкъыны къызардашы.

– Тай ёлумдан! – деди къатты тавушу булан Лайла. – Ону сени уyonге гелтирмегенлер.

– Къойону, – деп къошуулду Садыкъ.

– Бар, къонакълагъа къара, – деди къызардашына. – Шу буса гелген кююнде гетме де гетежек. Мен айтгъян кюйде болажакъ...

* * *

Арапат уюноң ичиндең талашып айлана, бир эшиклеге чаба, бир төрөзелеге телмире. – Неге мунчакъы узакъ заман врач ёкъ. Мени языкъ балам янып тура деп, – къайнатасына ачувлу күйде къарады. – Ятма ер тапгъан. Оъзюно хоруллаву булан яшгъа юхлама къоймай.

– Мен юхлап къалым бугъай, – деди Садыкъ. Тёшекден туруп: «Не иссиدير, тыныш алмагъа болмайсан. Ач форточкины, – деп буйрукъ берди. Мухтар гъали де гелмегенми? Къайда айлана ол?

Нечик де, зенг къагъылды. Арапат эшиклени ачмагъа алгъасады. Мухтар гирип гелди ва къатынына тергев бермей къырыйындан оътиоп гетди.

– Атабыз гелди, – деди Арапат. – Ашаймысан? Стол чыгъараймы?

– Негер токътагъансан, чакъыр атамны.

Садыкъ иржая туруп уланыны алдына чыкъды. Столда оъзюно саргъалгъан кагъызларын гёрюп тамаша болду:

– Бу не кагъызларды? Къайдан тапгъансан? Арадан нече-нече йыллар оътген!

– Къайда герти, къайда ялгъан экенин билме сюемен. Сен магъа фронтгъа Санияны гъакъында язгъанынг гертими?

– Гертини сюемисен?... Мен болгъан затны язгъанман. Мен билмеймен ол ким экенин, сен эдинг ону мени уюме гелтирген...

– Дюр, сен билмей эдинг, мен биледим ону...

Уланына бурулуп, Садыкъ оъктем күйде:

– Сен бугюнинг булан мени алдында борчлу тюгюлмисен? Бугюн сен райкомну секретарысан. Савлай районна есисисен!

– Сен Мухтар кёп затны билмейсен. Гъали шону билме тарыкъ тюгюл. Бирдагъы керен айтаман, мен сени гележегингни гъайын этмеге борчлуман.

– Билемен, атам билемен. Токътап Мухтар, сонг узатды – Сен учь гюн яшырып тургъан телеграмманы гёрсетдинг. Мен астар бёлюкте тез етишмеге герек эдим. Дав башланды, Санияны сизге къюоп, фронтгъа гетдим.

– Тюз, ол бизин булан къалды. Бир гезик хапарсыздан суратларыны арасында ону суратын да гёрюп къойдум.

Мухтар атасына дагъы да ювукъ болуп:

– Сурат? Не сурат? Кимни?

– Кимни-кимни? О чу барбызыдан да яшырып юрой эди. Биревге де гёрсетмей эди. Мен бир нече керен эс этдим, ол чыгъарып, яхши күйде тикленип къарай эди.

«Ол бизин тухум-тайпаны биябур этген», –деген атасыны кагъызындағы сёзлер Мухтарны эсине тюшдю.

– Атам, кимдир ол? Сен ону танындынгмы?

– Ону? Танымай боламанмы. Бек таныйман. Ол лесхозну директору болуп ишлей эди. Мен оъзюм де ортақъчылыкъ этген эдим ону 37-нчи йылда тутгъанда ва халкъны душманы деп Сибирлеге бакъыргъанда. Ону тюрклер булан байлавлукълары болгъан экен. Англаймысан, ол...

– Кимни айтасан, кимни бакъыргъян?

– Кимни? Санияны атасын Арсланханны.

Мухтар атасыны инабашларындан тутуп:

– Санияны атасы?! Сен не этип къойгъансан? Сен ону атын настъя булгъагъансан. Сен чи ол паланча деп яза эдинг...

– Дюр, ол бизин тухумну биябур этген. Мен сагъа тап шолай язгъан эдим!

– Мен чи башгъа затланы ойлашгъан эдим, шо саялы фронтдан оғъар: «Мени къаравуллама, изле оъзюнгни насибингни», – деп язгъан эдим. Атам, сен мени яратгъансан бу дюньягъа, гъали айт чы, не саялы шо яшавумну алгъансан?...

Тавлардагъы эсги уйлени ругъу...

Бизин бирлериbizни арасында гъали де тавларда сакълангъан уйлерибиз бар. Гъар янгы уййянгы ағылю учун къурула эди ва ону къурулушунда бары да бырынгъы къайдалар сакълана эди. Тавлагъя-ташлагъя таянып токътагъан шолар къурулгъан кюю ва ич тизилиши булан бир-бирине эгизлер йимик ошагъан.

... Бары да затдан артыкъ орта бағъанасы ва цагур, ойзюнде минг тюрлю тарыкъ-герек сакъланагъан уллу шкап тамашагъа къалдыра.

Ағъач бағъанагъа ожакъыны тамуру ва аркъатаяву деп айтыла гелген.

Гъар бағъананы ойз накъышлары бола. Оланы гъарисини маңнасы бар. Къайсы буса да бирисине къаrasсанг, савлукъну, тухум-тайпаны аманлыгъыны, мол тюшюмню ва берекетни белгиси болуп чыгъа. Накъышланы айланч суратлары яман гёзден къоруй ва сизин ожакъгъа бакъдырылгъан терс хыялланы маңнасыз этип къоя.

Ондан къайры, орта бағъана-ожакъыны абурулгъуну, намуслугъуну белгиси. Эгер де, бир керен, масала, Пахрутдин хоншусу Гамзалавну эргиши гётерип болмасдай хати-

рин къалдырма сюе буса, ол шоссагъат хынжалы булан орта багъанада белги эте ва энниден сонг Гамзалав къанлы болуп чыгъа, ёгъесе, эргиши атынгны ер етежексен.

Тавлардагы уйлер бир заманда да кирилге ябылмагъан ва пентлер де эшиклерде бир низамгъа гёре этиле болгъандыр. Пентге агъач гесекни сүгүп гете эдилер. Шо есилери уйде тюгюл экенин англата!

Бираз алда бир хабарны эшитдим. Бары да агълю хоншу юртгъа тойгъа гетген, эшиклер адатлы кюйде агъач гесек булан ябылгъан болгъан. Тойдан къайтгъанда, агъач еринде, тек бирев бек къаст этип бичакъ яда хынжал булан чабып барагъан атны суратын этген. Уйнию есиси шону маңнасын хыйлы заман англап болмай тургъан. Эркек буса шолай ону къызыны тергевион оъзюне бакъдырма сюе болгъан. Сайки, сени шулай тулпаргъа миндирип алып гете жекмен. Бу иш насили кюйде, той

булан тамамлана ва если адамгъа къанлы болуп чыкъмагъа, хынжалын къынама тюшмеген.

...Бир гезик къурдаш къызыым уллатасына юртгъа къонакълай баргъян эди. Тавларда, гъатта, яй айларда салкъын ва тамаша шыплыкъ бола. Къурдашым бирден къавгъадан уянып гете. Улланасы тобукълардан туруп дуа охуй. Ол Аллагъутааладан не тилей эди белгисиз. Тек артын-дагы гюн къайгылы билдирив гелди, улланамны стройотряддагы гиччи уланы, студент Сибирде ёл хатабалагыгъатиошюп оълген. Ол гече бирден уянгъан, неге тюгюл, орта бағъана чартлама башлагъан. «Муна тап шолай чартлагъан эди атамны давда Чехословакияда оълтиоргенде... Биз ол оългенни билмей эдик, бағъана биле эди», – деп такрарлай эди улланам дуаларын узата туруп...

Сульгият Булгъаева

Ватанны оър савгъатларын алгъанлар

Солтан АЛИЕВ 1905-инчи йылда Тёмир-Хан-Шура округну Кахулай юртунда туvgъан. Юртда биринчилерден болуп комсомолгъа гирген. Дағыстанда Совет гъакимликни къурувда жсанлы кюйде ортакъчылыкъ этген. Гъар тюрлю жасапты къуллукъларда ишилген. 1939-инчу йылда Коммунист партиягъа къабул этилген.

1942-инчи йылны март айында бармай къалмагъа ихтияры болса да, уюнде бириндөн-бири гиччи беш яшын да къоюп, (лап гиччисине учь ай да битмеген болгъан) гёнгюллю кюйде фронтгъа гетген. Кавказ учунгъу давлардан башлап Сталинградгъа ерли етишген. Онда ол бириңи керен яраланып, Грозныйдагъы госпитальгъа тюшген. Солтан госпитальдан ювукъ адамларына кагъыз язып, къайда ятагъанын билдирген.

Агълюсю Певруз яшларын къардаш къатынгъа къоюп, о заманларда жыйма болагъан чакъы затны да жыйып, ёлгъа чыкъынан. Давну лап къагърулу йылларында къумукъ тилден къайры, дагъы тилни билмейген къатын Грозныйгъа етишгенче, тийишли госпитальны тапгъанча, эри яралары солкъ болуп, асгер бёлюгүне къайтгъанын билген.

Сталинграддан сонг, Къырым ярыматавну фашист елевчюлорден азат этив башлангъан. Солтан Алиев Сапун тавну ва ону айланасындагъы давларда айрыча къоччакълыкъ гёрсетгени учун, Макътавлукъ орденни

3-инчю даражасы булан савгъатлангъан.

694-инчю атышывчу полкну командири язгъан савгъатлав кагъызыда буладай эсгериле: «1944-инчю йылны апрель айыны 24-нде Балаклавадан къыбла-гүонбатыш янда ерлешген бийикликни айланасында юрюлген давда красноармеец ёлдаш Алиев яралангъан, тек дав майдандан гетмеген, оъзюнью бёллюгюне башчылыкъ этивион узатгъан. Ол оъзю етти немис солдатны оълтюрген».

Къанлы ябушувлар булан полк Польшадагъы Радом деген шагъаргъа етишгенде, старший сержант Алиев Макътавлукъ орденни 2-инчи даражасы булан да савгъатлангъан.

Солтангъа Рейхстаггъа къызыл байракъ къагъылагъан гүнню гёрме насып болмагъан. Дав битме бир жумалар къалып турагъанда, Одер оъзенни ягъаларында игит күйде жан берген.

Взводну командири, лейтенант Солтан Алиев Польшадагъы Оброна-Долна деген юртну къабурларында гёмюлген.

Алав Алиев

Баракалла болсун, анайгъа ва дадагъа!

Яш йыллардагъы инг де къуванчлы мюгълетлеримни кёбюсю неге буса да уллаталарым ва улланаларым булан байлавлу экени яхши эсимде къалгъан. Олар къачан да мени учун къуватлыкъыны, рагъмулукъыну ва сююнню уылгюсю болуп гелген. Не къыйынлыкъланы да гёрген наслу юреклеринде тамашагъа къалдырагъан таза хыялланы сакълап бажаргъан эди. Янымда оланы жанлы тавушлары чалынмайгъаны арадан хыйлы заманлар ойтюп, гъали оъзюмню сакъалыма да къардай акъ гиргенде де, яшавумда Анайымны ва Дадамны етишмейгенин алда иимик бугюн де сеземен. Гъали де оланы къанатыны тюбюндө яшайбызмы экен деп ойлашаман.

Уллу Устьонлюкню байрам гюнүн мен даим сабурсуз күйде къаравуллай эдим. Ожагтыбызыда тезден берли юрюле гелген мердешге гёре, 9 Майда эртени булан биринчилерден болуп барып кимни къутлама тюшегенни бек биле эдик. Уллатам эсги юрек яраларын хозгъама сиймейгендей, бизге, яшлагъа, давнугъактында онча кёп хабарламай эди. Мени учун буса, шо гюнню лап къуванчлы мюгълетлери сонг, уллатам медаллары ва орденлери тагъылгъан костюмун да гийип, мени къолумдан да тутуп, юрт клубдагъы жыйынгъа барагъанда башлана эди. Мендердиги гъислени айтып битдирмеге де къыйын эди, юрегим тёшюмден чыгъып гетердей тав чакъы бола эди.

Шолай шатлы гюнлени бирисинде бизге къонакълай уллатамны агъасы Солтан булан бир асгер бёлүкде къуллукъ эте туруп, фашистлени инына ерли къувалагъан Гъайдакъ районлу Магъаммат агъав гелди. Олар уллатам булан бавда салкын чатырны тюбюндө мекенли къурулгъан столну къуршап олтурду ва узун лакъырын башлады. Мен олагъа ювукъ болмагъа тартынып, аридеги юзюмлюклени артына яшынып къарай эдим. Чагъыр булан толгъан аякълар бир гётерилди, эки гётерилди. Дадаларым Къызыл Армиягъа да, Сталинге де макътавлар этмеге унутмады. Сонг бирден бир-бирин къатты күйде къучакълап, ийлап ийберди. Не болуп къалгъаны англамай, оъзюмню гёзлерим де сувланды, вуя-гъарайлар салмагъа гъап-гъазир эдим. Бу шавлалы шат гюнню кимни де бозлатардай нече-нече къара, къагърулу, аччы янлары да бар экенин арадан ийллар ойтюп англадым.

Уллатам ятагъан уйни тёр тамына Солтанны давда чыкъыган сураты илинген эди. Дадам башгъа фронтларда ябушагъан агъасыны хабарын уюнене къайтгъанча алда билген болгъан экен. 1945-нчи ийлни май айында ахырынчы топлар атылып, елевчюлер янчылгъан сонг, капитан Магъаммат-Салигъ Алиевни Югославиядан Иранда ерлешген 4-нчию Армиягъа бакъдыралар. Ол онда бир ийл тилде чыгъагъан «Ватан учун» деген газетде мухбир болуп

«Оълмес полк»

Эсивиздесиз ва оъқтем болабыз!

къуллукъ эте. Къайтагъанда, Тавризден Бакюге геле ва Магъачкъалагъа багъып барагъан поездде орус майор булан таныш бола. Ол дадам къайсы якълардан, къайсы юртдан экенин эшитгенде: « Мени батальонда да шо юртдан чыкъгъан тавакаллы сержант Солтан Алиев бар эди», – деген. Муна шо заман уллатам агъасы дав битме бир жумалар къалып, Одер оъзенни ягъаларында къоччакъ кийде жан бергенин ону командириinden билген.

Озокъда, уллатам майорну уюне чакъырма, дос-къардашы булан таныш этмеге сойген. Тек мурадына етишип болмагъан. Оъзюю къоллары булан къургъан уйлерде эки йылдан да артыкъ ятлар гирип яшайгъанын къайдан билсин дагъы. 1944-нчюйлни апрель айында республиканы гъакимияты Таргъутавну ал бетлериине анасыны этегине йимик къапланып турагъан къумукъ юртланы –

Таргъуну, Каҳулайны, Албёрюгентни халкъын Къазахстанлагъа сюргүн этилген мычыгъышлыланы ерлерине гючден гёчюргенлер. Бары да авур намуслар аналаны, къатынланы бойнана тюшген.

Гъали бизин улькеде «Оълмес полк» деген тизив мердеш тувулунгъан. Тек неге шонда бизин уллаталарыбызын суратлары булан бирче улланаларыбызын суратлары гёрюнмей. Оланны дазусуз чыдамлыгъы болмагъан буса, биз немис елевчюлени дагъытып болар эдикми? Шону унутмагъя берекмей ва уллу ал къумачлагъя: «Баркалла болсун, Анайгъя ва Дадагъя – Устьюнлюк къазангъангъя!» – деп язмагъя тюше.

Алав Алиев

Дагъыстанлы къатын

Амри Рзаевич Шихсайитовну атын (1928- 2019) –тарихи илмұланы докторун, профессорнұ, Россияны ва Дагъыстанны илмұларыны ат къазанғын чалышывчусун, илму ва маданият тармакъда Россияны пачалықъ премиясыны лауреатын, Дослукъ орденни кавалерин, Дагъыстанны тарихине байлаву хыйлы тарихи асафланы авторун бизин республикадан хыйлы арек ерлерде де яхшы танылар. Амма ону ағыллюсюн, оғзю булан бирче 70 йыл оымтур сүрген, әрине къорувчу малайик үйимик юрюген янгызы дос-къафдашы, ювукъ адамлары ва иши ёлдашлары биле.

Оьмюр ёлдашы

Бизин бугионгю лакъырыбыз Шихсайитова (Давыдова) Рэя Сергеевны гъакъында. Атасы-осетинли, анасы -орус. Яш йылларын Ленинградда оytгерген, сонг Дагъыстангъа гъакъюrekden гъашыкъ болгъан.

Тюзюн айтгъанда, Рэя Сергеевны герти отчествосу – Георгиевна. Огъар ата-анасы айрылгъанда дёрт йыл болгъан. Атасын уълке учун бек агъамиятлы заводну къурма бакъдыралар, анасы Ленинградда ишлеме къала. Кёп гечге таба огъар оьгейатасыны отчествосун берелер...

Гъали бизден кёп арек 1936-нчи йылда Рэя темиркъазыкъ тахшагъарны Петроград районундагъы 2 номерли школасына бара. Давну ол Ленинград 1941-нчи йылны сентябр айында къамавгъа тюшгенде къаршылай. Бары да шону къыйынлыкъларын гёрген, сезген 1942-нчи йылда оъзге тенглилери булан оланы Волгоградгъа чыгъармагъа имканлыкъ тувлууна, тек душман асгерлер шагъаргъа ювукъ болгъанда, Удмуртиядагъы Воткинскиге гёчюрелер. Мунда ол 17 номерли школагъа юрюме башлай, школа газетни жаваплы секретары эди. Ону Ленинградны къамавгъа байлавлу эсге алывлары 2015-нчи йылда Магъачкъалада айрыча китап болуп чыкъгъан.

1944-нчю йылда Рэя Ленинградгъа къайта ва охувун 335 номерли школада узата, 1946-нчи йылда уъстюнлю күйде тамамлай. Шо йыл экзаменлерин берип, Ленинград пачалыкъ университетни гюнтувш факультетини тюрк бёлюгюне тюше. Башлап ол къурдаш къызы булан И.Репинни

атындагъы архитектура ва скульптура институтну арив гёрген эди. Тек онда къурдашланы: «Сизге гъали де бу тармакълагъа урунма эрте деп», – ёлгъа салгъанлар. Шо институттъя янаша Васильев отавда ондан кем тюгюл Гюнтувш институт ерлешген эди. Къызлар шо оър охув ожакъны танглайлар ва тыш тиллени уйренмеге токъташалар.

Мунда къысмат Рэяны йыракъ Да-гъыстандан оъзюн ата-бабаларыны ёлун узата туруп, Ленинградгъа арап тилге тюшюнме гелген Амри деген улан булан табушдура. Оланы дарс беривчюлери о замангъы аты айтылгъан алимлер- академиклер И.Крачковский, И.Орбели, В.Струве, В.Жирмунский; профессорлар В.Беляева, А.Якубовский, А.Фрейман ва оъзгелери.

1951-нчи йылны май айында Рэя Давыдова диплом ишин уъстюнлю күйде якълай. Бир де унутулмайгъан 1951-нчи йылны август айында студентлени къөлларына дипломлана тапшургъанда Амри Рэягъа оъзу булан уйленмеге ва Дагъыстангъа яшама гёчмеге таклиф эте. Олар артындагъы гюн бирдагъы ёлукъма сёйлешелер.

Сав гече Амри юхламагъан. Рэя да кирпик къакъмагъан. Артындагъы гюн Амри ёлукъма сёйлешген хийлы заман алда Ленинградны ортасында токътагъан болгъан. 11 сагъат 10 минут, 11 сагъат 15 минут... «Гелмежек. Ёкъ, дагъы да бираз къарайым». Белгили къала майдан адамлар булан толма башлай, тек Амри оланы арасында гёзелин гёrmей. Он экиге ярым

болду... мунда къатмакъны маңнасы ёкъ деп Амри гетме айланагъанда, ол озынде ювукъ болуп гелеген къызыл тюсдеги бёркни гийген къызъяшны эс эте. Рэя ва Амри бир-бирин къучкъайлар ва уллу сюонч болан темирёл вокзалгъа алғасайлар. Оланы гележекде узакъ, насили оымор къаравуллай.

Рэя Давыдованы яшаву экиге бёльондю: Дагыстандан алдагъы ва Дагыстандагы яшаву. Ол эсте ала: «Поезд токтыйгъан гъар ерибизде ерли адамлар аш-сувну гелтире эди: экmek, биширилген тавукъ, йымырткъа, гъар тюрлю яшылчанлар. Шолай бара-бара туруп, биз Белиджи деген станциягъа гелип токтадыкъ».

Инг башлап Амри Рэяны ата юрту Къасумгентге алып геле, озынню анасы Ханум Шихсайитова болан таныш эте. Ёлукъгъанда, одар бир-бирин къучакъилап, гъатта йылан алалар, сюончно гёзьяшлары ағыла. Неге тюгюл, Ханумну яшавунда аччы

гёзьяшлар аз тёгюлмеген. 1930-нчу йылда 37 йыл чагъында ону эри Рза Шихсайитов гечине, Дагыстанны савлукъ сакълав наркоматыны башчысы, 1942-нчи йылны язбаш айларында огъар фронтдан биринчи къайгъылы билдирив геле. Март айны 10-нда Матвеев Курган учунгъу къанлы ябушувларда ону уланларыны уллусу лейтенант Аскер къоччакъ күйде жан бере. Бары да юрт йылай. Арадан бир йылда ойтмей, бирдагъы къара белги гелди. 1943-нчу йылны февраль айыны 12-нде Кырым ярыматавда душман булангъы давларда ону ортанчы уланы Атем ойле.

Рэя Сергеевнаны къайтып эсге алывларына гелебиз: «Ханум Агъамирзоевна мени бек исси күйде къарышылады. Шоссагъат биз туражакъ уййю гёрсетип, гъали сенсен шуну есиси деди. Артындағы гюн Ханум бажив ишге гетди, ол Къасумгент азарханада медсестра болуп ишлей эди. Амри озынню гележек ишине байлавлу райсоветте гетди, мен уйде янгыз къалдым. Хоншу къатынгъа заманда бир магъа къарай турмакъны тапшурғын болғын, мен уллушагъарлардан сонгят ерлерде улуй сама турмасманы экен деп ойлашгъандыр. Анам магъа айта эди: «Эгер де, сени яман къабул этсе, чыдама, алып чемоданларынгъны да шоссагъат къайт». Магъа буса биринчи гюнлеримден тутуп Шихсайитовлана ожагъында нече де яхшы эди...

Мен лезги чудуланы биринчилей татывун билген гюнню бир де унтурмайман. Мени учун шо бек татывлу ашлар эди, гече ятагъанда да чудуны бир гиччи гесегин ашамай ятмай эдим ва бек паракат кюомде юхугъа дёне эдим. Яш йыллардагъы ач заманларым билине болғъандыр.

Бираз заман ойтюп, жагыиллер Магъачкъалагъа гёче. Башлап би-

ревлерде гъакъгъа туралы, сонг олагъя, жагыл алимлеге, Хашаевни атындағы орамда ерлешген айрыча турмада уйлер берелер. Олар булан шо гиччирек уйлерде Дагъыстанда археология илмуну кюрчюсөн салгъан ленинградлы әр-къатын Владимир ва Валентина Котовичлер орунлашалар.

Амри ва Рэя бүтөн оймюрюн гиччи буса да шо илиякълы, айрыча ожакъ сакълавчу ругъу булангъы уйлерде ойтгерген.

СССР-ни Илму Академиясыны Дагъыстан филиалына о заманлар жагыл гъазир ва бажарывлу касбучулар етишмей эди. Озокъда, олар савдай яшавун филиал булан байлагъан. 1951-нчи йылны ноябр айындан тутуп Рэя филиалны китапханасында илму къуллукъчу болуп ишлей. Сонг Тарих, адабият ва тил институтну къольязыв фондунан тиши. 40 йыл ишлеп, пенсиягъа чыкъгъанда да анадаш институту булангъы байлавлукъину узмеген.

Рэя Сергеевна Шихсайтова – хыйлы илму макъалаланы автору. Кёп йыллықъ къайратлы загъматы учун Загъматны ветераны ва Ленинград къамав булан байлавлуда бары да савгъаттар булан белгиленген.

Университетни тамамлагъан сонг да Амри ва Рэя Шихсайтоловлар бирче охугъанлар булан байлавлугъун узмей эди. Оланы арасында нече -неche белгили алим бар. Къысмат оланы гъарисин якъ-якъгъа яйгъан, тек олар кёп керенлер Амрини ва Рэяны къонакъчыл уюнде болгъан. Шо гъар заман бир де эсден таймажакъ ёлугъувлагъа айланы эди.

Олар булан бирче охугъан Светлана Горшкова шиъру язған:

*Дослукъдан артыкъ сыйлы зат болмас:
Къурдашланы къурч тавушун эшиитдик,
Шо саялы дуллу-дюньяларда турсакъ да,
Бизин жыйды бир де къартаймайгъан
–Дагъыстан!
Биз бу якъланы тезден берли сюйгенбиз:
Расул элин мактатагъанын билебиз!
Тек савгъат этген Амри булан Рэя эди.*

Рэя Сергеевна ва Амри Рзаевич Шихсайтоловлар бирче 68 йыл яшагъан. 2019-нчу йылда Амри Рзаевич герти дюньялагъа гёчген. Шонча йыллар Рэя Сергеевна ону инамлы ойчусу, илму ёлдашы, аркъатаяву, ожакъ сакълавчусу болуп гелген. Амри Рзаевич аты дангъа айтылгъан алим болғынанда, илмуда ойра даражалагъа етишгенинде Рэя Сергеевнаны да уллу къошуому бар.

*Сайит Гъажисев,
Россияның журналисттерини
солозуну члени*

Сигърулу санав

1636-нчы йылны язбаш айларында Таргъу шавхаллыкъын тахшагъарында йыракъ немис топурагъы Гольшигиниядан гелген элчилини къуванчлы күйде къарышылайлар. Къонакъланы арасында болгъан белгили алим ва сапарчы Адам Оле-арий гечге таба язгъан эсге алываларында шо гёrmекли агъвалатны гъакъында да эсгермеге унутмагъан.

– Апрель айны 17-нде алдыбызгъа бу шагъарны баш гъакимини ини-

си ва бирдагъы ууч нёкери чыкъды. Озю хан кепсиз болуп тёшекде ята эди. Биз ону янына эмчибизни бакъ-дырыкъ. Къарышылгъы ёкъ буса, ол огъар насыгъатлары ва дарманлары булан кёмек этмеге къаражакъ. Ол рази болду. Бир-эки гюндөн эмчи-ни къасты булан гъалы къолайгъа къайтды.

Таргъу Дагъыстанда баш шагъаргъа гыисаплана. Тав ерде, тик ярланы арасында ерлешген. Ярланы арасындан кёп булакълар агъа .

Таргъулу татарлар бойнакъылар иймик, тавакаллы ва къутургъан адамлар.

Олеарий бойнакъыланы негъакъ эсге алмай. Шондан эки гюн алъякъда, Дербентден, Башлыгентден ойтуоп, Бойнакъ бийликни дазуларына етишгенде ерли адамлар гелгинчилеге тийишли гыюмет этип янашмагъан. Шо элчилені бирисин бек ачувландыргъан ва бойнакъыланы къувалама буюргъан, тынгламаса, савутну къоллама да ихтияр берген. Шо заман къумукълар немислеге: «Шу бизин топурагъыбыз тюгюлмю? Негер мунча хонтурлана-сыз? Биз бир пачаны алдында да баш иймейбиз, янгыз Аллагыгъа сужда къылабыз», – деген.

Таргъу жамиятны яшав-турушуны, адат-мерешлерини гъар тюрлю янларын суратлай туруп, сапарчы: «Къызлар мунда башындағыны тюклеринден 40 чач эшелер, биз шоланы санайгъанда эпиз кепине геле эди», – деп яза.

Мен Олеарийни эсге алывларын охуйгъаным бириңчилей тюгюл. Тек, тюзюн айтгъанда, алда шо ерине онча тергев бермей къойгъан эдим. Неге 40 чач? Шону Таргъудагы хазар заманлардан гелеген «Къыркъ къызы» деген хабар, булакъ ва пир булан байлавлугъу бармы? Шоссагъат Йырчы Къазакъны да сатырлары эсге геле:

– Аналаны къыркъ тамуру – къыркъ жаны...

Бизин заманлarda да шаир Бадрутдин Магъамматов къысматны къыркъ белгисиз ёлу бар деп токъташдыра эди.

Эгер де, биз оъзюбюзню халкъ авуз яратывчулугъубузгъа къайтсақъ, бизин ёммакъарыбызыда, айтывларыбызыда ва аталар сёзлеребизде де шо санавгъа кёп керен расланажакъсыз. Мисал учун, «Игитте къыркъ гюнөрде аз».

Сигърулу санав бары да тюрк халкъларда юрюле болгъан. Масала, чувашлар гечинген адамны жаны 40 гюн ожагъыны айланасында уча

деп гысалпай, сонг артын эте. Башгъыртлар къыркъын ойтгерегенде, шо гюн 40 чапелек биширип оълеше. Татарлар къургъакъ йылларда янгурну чакъырмакъ учун оъзенге 40 ташны ташлай. Алтайлылар тувгъан нарыстагъа 40 гюн болгъанча бешитине къайчы яда бичакъ сала.

40 – ислам динде де гёrmекли ва белгили санавгъа гысалпана. Оъзюндөн инсан ва ер юзюндеги бириңчи Адам Пайхаммар (а.с.с.) ясалгъан хамур 40 гюн басылып тургъан. Магъаммат Пайхаммаргъа (а.с.с.) сыйлы Къуранны бириңчи аятлары бакъдырылгъанда 40 йыл болгъан. Къатынгиши яшгъа 40 жума токътай ва яшы тувгъан сонг да тазалангъанча 40 гюн оъте. Сыйлы Къуранда Аллагытуаала шо санавну уч керен эсгер: Муса Пайхаммар (а.с.с.) Туртавда 40 гюн ойтгерген, жугүтлар 40 йыл элин излеп юрюген ва Акхаф суралы 15-нчи аятында «Биз инсангъа ата-анасына абур этмекни васият этгенбиз. Анагъа ону юрек тюбюнде шонча заман алып юрюмеге, тапмагъа, сонг зо ай эмчек берип турма тынч тюгюл. Ол оъсиоп, эр санына гирип, 40 йыл чагъына етишгенде айта: « Я, Аллагым, Сен магъа ва мени атам-анама этген рагъмулукъ учунгъу разиликни юрегиме сал ва Сен сюонердей яхшы ишлени артына чыкъма кёмек эт. Мени учун мени варислеримни иманлы, динли эт. Мен Сени алдынгда товба этемен».

Гертиден де, адамны 40 йыллыкъ чагъы оътген яшавуну ортасы болуп токътай. Ол бу дюньяда дагъы да нечакъы яшажагъы ончакъы агъамиятлы тюгюл. 40 йылына етишгенде адам ойтген гюнлер, агъвалатлар деп айтылагъан сандыгъын ачып, бир-бирлеп эсine алма, санама ва бюс-бютюнлей башгъачалай къийматламагъа, башгъа гёзден къара-магъа башлай. Анам, атам, авлетлери деген сёзлер буса, дагъы да терен маънада чалына.

Алав Алиев

Салигъат
Валиева

Салигъат Валиеваны пагъмусуну дазулары ёкъ

Биз Салигъат Валиева булан тезден берли танышыбыз. Бизин журналыны жылтында ону сураты болажакъ деп лакъыр чыкъында, биз Салигъат булан баянлыкъ этмеге токъташдыкъ. Шолай «Дагъыстанлы къатында» ёлукъдукъ. Бир-бирибизни гёргеменек хыйлы бола эди, къучакълашдыкъ, гъакъ юрекден союндюк ва исси кийде, ювукъ адамлардай ону яшаву, яратывчулукъ ёлу, жамият чалышыву ва гележекке планларыны гъакъында лакъыр этдик.

– Мени инчесаният оъзюню гъар тюрлю янларындан иштагъландыра, ругъландыра. Музыкадан, бийивлерден башлап живописге ва скульптурагъя етгинче, – деп хабарлай Салигъат Валиева. Салигъат- белгили йырав, Т. Муратовну атындағы пачалыкъ филармонияны солисткасы, оыр даражалы педагог, Россияны ууми билим беривионю гююметли къуллукъчусу, Пачалыкъ Думаны Жагыллени парламентини эксперт советини члени, Дагъыстанны Халкъ Жыйыныны депутаты Гъажимурат Моллаевни кёмекчиси, Россияны журналистерини союзуну члени, Москвадагы Россияны Президентини янында иш гёрген вакилликни маданият бёлгююню жанлы ортакъчысы... Дагъы да, ол «Даг Феличе» деген журналны ачгъан, Дагъыстанны билим берив министерлигини янында иш гёрген жамият советни секретары. Салигъат Валиева Илму, маданият ва билим берив бирлешивнүү медалы булан савгъатлангъян, Украинаадагы хас астгер гъаракатны

ортакъчыларына этген кёмеги учун Гиппократны орденине ес болгъан.

– *Салигъат, сени жанлы жамият чалышынгуну аслу маңнасы неди?*

– Аслу мурады ва маңнасы-бизин уллу уълкеде яшайгъан халкъланы бирлешдирмек, бир-бирибизни маданиятбыздан байынмакъ, гъар тюрлю тувулунагъан масъалаланы чечивионю ёлларын бирче излемек, тапмакъ. Мен шо байлалвукъну болдурмагъа къарайман.

– *Шолай ватандашлыкъ янашыв сағъа къайдан гелген?*

– Гиччиден берли агълюмдеги тарбиялав. Мен тувгъанман, оъсгенмен, яшайман ва ишлеймен Каспийскиде, тухум-тайпамны тамурлары Акъуша районну Муги юртундан башлана, анамны –Губденден. Мен кёп яшлы агълюде тувгъанман, мени 5 эркъардашым ва 2 къызардашым бар. Атам Багъама Абдуллаев шағъарда бек абурул адал эди, ол бек сийрек ёлугъагъан касбучу – оыр даражалы фрезеровщик, Дагдизель заводда ишлей эди. Атам гечингенде цех

ишин токътатды, неге тюгюл, заводда дагъы олай касбучу ёкъ эди. Анам бухгалтер эди. Биз агълюде загъматны сююп ойсгенбиз.

— Къачан сен музыка булан доланма башладынг?

— Атам менде йыргъя пагъмуларымны эс этип, музыка школагъя алыш барды. Атам магъя пианино сатып алгъаны яхшы эсимде. Шонуда ол ЦУМ-дагъы бир танышындан таба гъаран тапгъан эди. Багъасы 750 манат, шо буса атамны премияларын да къошгъанда, учь алапасы болуп токътай. Биз о замангъя гёре, эркин 4 уййлок квартирде яшай эдик. Бизге пианино гелтиргенде айланадагъы бары да яшлар жыйылгъан эди. Абзарда тюшюргенде мен олтуруп ола-гъя гиччирик музыканы сокъдум.. Шо пианино тьали де мени Каспий-скидеги уюмде турал.

— Каспийскини сен ойзюнгню анадаш шағъарынга гысап лаймысан?

— Мен бек сюемен Каспийскини. Озокъда, мен кёп сапарларда боламан. Хыйлы заманларымны Москвада ойтгеремен, тек къачан да анадаш

шагъарыма къайтаман. Бир де таза, яшыл ва сююмлю шагъарымны къююп, Магъачкъалагъя гёчмеге къарамагъянман. Ватан деген сёз бар!

— Бизин уйлкени тахшагъарына этеген сапарларынг нени булан байлавлу?

— Мен Дагъыстанны музыка маданиятыны Москвадагъы элчисимен десе де ярай. Янтыз музыка булан да дазуланып къалмайман, мен Халкъара элчилик клубну члени гысапда тюрлю-тюрлю пачалыкъланы элчи-ханаларында боламан, ёлугъувларда ортакъчылыкъ этемен. Бир-бирде сорав берме, дагъыстанлыланы аз-кёп буса да тюрлю масъалаларын чечме имканлыкъ тувулuna. Бир гезик Пачалыкъ Думада ойзюн журналистлер аралап алгъан Палатаны Председатели Вячеслав Володинни къырыйында токътагъанман. Мен де журналистлеге къошуулуп сорав беремен: «Къачан Дагъыстанда бары да гиччиравлагъя етишер йимик яшлар бавлары болажакъ? Гъатта хас астер гъаракатны ортакъчилары яшларына ер табып болмай».

Шо вакъти башгъа региондан гелген бир депутат мени теберип аригэйылышдырмагъа къарады. В. Володин шону эс этди, депутатны токътатды ва магъа тергевлю күйде тынглады. Сонг тийишли комитеттеге тапшурувлар берди. Гъали биз Дағъыстанда гъар гюн йимик ачылагъан янги яшлар бавларына шагъатбыз.

– Дагъы да не йимик масъалаланы яшавгъа чыгъармагъа бажарылды?

– Биз гъар тюрлю тармакъларда ишлейген дагъыстанлыланы сыйлашдырма бажардыкъ. Гъали чалышывубузгъа байлавлу къабул этилген проектлеге гёре, хыйлы пайдалы ва ярыкъландырывчу چаралар гёз алгъа тутулгъан. Болгъан чакъы кёп адамны къуршама къарайбыз. Шоланы арасындан врачланы бирлешивиу булан байлагъан дыгъарбызыны эсгерер эдим. Энниден сонг дагъыстанлылар оызлени аврувларын уйлекни инг яхши клиникаларында бакъма бола. Озокъда, хас астер چараларда ортакъчылыкъ этегенлени бир мюгълетге де унутмайбыз. Мен давлар юриюлуп турагъан ерлерде бир нече керен концертлерим булан болдум. Ондан къайры, астерчилеге тарыкъ-герекни гелтирмеге де унутмайбыз. Мен шу гъаракатымны биз Устьюнлюк къазангъанча токътатмажакъман!

– Концерт чалышывунга байлавлу дагъы да не айтма боласан?

– Озокъда, Москванды майданчаларына да чыгъып ойзюнгню пагъымуларынгны гёrsетмеге нечакъы да яхшыдыр, амма гиччи ватанымдагъы концертлеримни артыкъ сюемен. Мени репертуарымны танглама имканлыгъым бар: дагъыстан халкъ йырлар, орус музыка, романслар, СССР-ни заманындагъы фильмдердеги белгили йырлар, тыш классика. Хыйлы дагъыстан тиллерде йырлай-

гъандан къайры, тюрк, азербайжан, италия, испан, инглис тиллерде де йырлайман.

– Сени музыка тармакъдагъы чалышывунг нечек башланды?

– 1986-нчы йылда ДГПУ-ну музыка факультетин тамамладым. Сонг Саратовдагъы консерваторияда билимлеримни артдырдым. Амур областда музыка дарсланы муаллими болуп ишледим. Эки йылдан къайтдым ва Дағъыстан йыр ва бийив ансамблине солитска болуп тюшдюм. Сонг ондан «Лезгинкагъа» чыкъым. Шолай 20 йыл узатып тураман.

– Концертлерде бирден къаравулламагъан агъвалатлар түвүлүна, сенде шолардан къутулмагъансандыр. Къайсы айрекъда эсингдө?

– Озокъда, кюлкюлю гъаллар аз болмагъан. Бир керен дарги юртну маданият уюнү чириген полунда мени табаным къысдырылып къалды, туфлимни чечме тюшдю. Концертден сонг тынгловчулар туфлимни чыгъартып, ичин акъчадан толтурутп, гелтирип магъа тапшурдулар. Шолай къаравулламагъан гъаллар артистлер булан кёп бола.

– Неге саянаны къойдугъуз?

– Эрим – врач, мен саяналагъа чыкъгъанынды суюмей эди. Ол Мычыгъышда астер бёлукде къуллукъ эте эди.

Мен ич яшавумну гъакъында хабарлама суюмеймен.

– Ёкъ, охувчулар шо ич яшавну гъакъында билме сюе. Сизин агълюгюз улдуму?

– Тюгюл. Бизин эки къызыбыз бар, олар Москвада яшай ва охуй. Марьяна – Сеченский университетде, Асият-Финанс академияда. Экиси де бек арив йырлай. Тек олар музыкадан кёп арек касбуланы танглагъанлар. Атасы чы бек ушата!

Виолетта Ратенкова

Къурдашны гъакъында сёз

Яшав тамаша тизилген. Сав заманларында оьзюбюзню къурдашларбызыны атына рагъмулу сёзлер айтма къызгъанабыз, даймге айрылгъанда, шону къабул этип болмайбыз ва гъар гюнлюк яшавубузда олар бар экенин гъис этебиз. Мен адам оьлюп, бу дюньядан гетгенде даймге ёкъ болуп къалагъанына инанмайман. Биз гетгенде де барбыз.

Токъта, мен не гъакъда сейлеймен?
Ахтарып къаrasакъ, негер гелебиз?
Шо адатлы сюончсюз натижалагъя.
Биз бир-бирибизге гъакъ юрекден
ачыкъ сёзлер айтмагъя тартынабыз,
бизин учун аявлу адамлар булан или-
якълы, иймышакъ болма уялабыз.

Бу йыл пагъмулу язывчу, мени если
къурдашым Къазимагъаммат Къалбацовгъя 65 йыл бите. Ол бизин ара-

быздан бек авур аврувдан инжинип, енгип болмай, къыйналып гетди. Шо ГТРК «Дагъыстан» учун уллу тас этив эди. Милли берилишлени каналларын Къазимагъамматсыз гёз алгъя гелтирмеге бажарылмай.

Ол герти кюйде къурдашлыкъ юртмеге бола эди. Яшав-турушуна да бир сёз тапма къыйын эди, гъар инсанлыкъ аралыкъларда оъзюне толу кюйде инанма ярайгъан адам йимик гёрсетди. Ону хырча хасияты бар эди, эгер де душманлары болгъан буса да, гъатта, олар да Къазимагъамматдагъы тавакаллыкъга мюкюрлюк этежек эди. Мен хыйлы къурдашлары йимик, ону булан оъктем бола эдим. Бир гюн мен огъар зенг этип: «Къалбацов, мен сени булан оъктем боламан», – дедим. Ол шоссагъят бары да затны англады. «Хамис сен мени китабымны сама охугъанмысан?» – деп сорады.

Мен ону яратывчулугъун эпизи
сюемен. Гъали бизин адабиятда ону
булан тенглешдирдердай язывчуну да
тапмайман. Къысгъача, маъналы яза
эди. Ол Лев Николаевич Толстойну
язывларыны уьстюонде ишлейген кю-
юне сукълана эди, оъзюде языв-бузув
ишине шолай янашма къарай эди.
Мен бир гезик ону телеберишлерин
гёчюрме къарагъанда, ондагъы тил,
ой байлыгъына гъайран болдум. Мен
шо заман эргишилер къатынгиши-
лерден яхшы язагъанына тюшюндюм.
Ону яхшы билимлери де бар эди.
Дагъыстан педагогика институтну
чебер графика факультетин бит-
дирген сонг, Москвада М. Горкийни
атындагъы адабият институтда оху-
гъан.

Къазимагъаммат–Дагъыстан Респу-
бликаны адабият тармагъында-

гъы пачалыкъ премияны лауреаты,
республиканы маданият тармагъыны
ат къазангъан къуллукъчусу.

Ол адамланы бек сюе эди ва инсан хасиятлары арасындан рагъмулукъну лап оърге сала эди, шондан артыкъ бир зат да ёкъ деп гъисап эте эди. «Адамны багъасы оъзю берип бола-
гъан чакъы затгъа токътай», – деп айта бола эди.

Бек ярыкъ ва гёzel кюйде яшай эди. Яхшы оълюмню гъакъында умут эте эди. Яхшы яшавну ойлашмагъыз, яхшы оълюмню къаравуллагъыз деп айта эди. Бир де къазанчгъа, байлыкълагъа талпынмагъан.

Ол бизге оъзюно оъзю йимик исбайы, пагъмулу, тизив яратывчулугъун къоюп гетген. Биз сени азиз къурдаш, Къазимагъаммат, бир де унутмажакъбыз!«

Хамис Шамилова

Уъч чечек

Мен сени янынга гелегенде, авлакъ чечек тиледи:

– Уъз мени! Мен умутман! Уъз мени!
Мен ол тилегенин этдим.

Умут булан сагъя яшамагъа тынч болар деп эсиме гелди.

– Уъз мени де. Мен сени умутунгман! Уъз мени, – деп тиледи башгъа чечек.

Мен шону да уъздюм.

Уъчинчю чечек де шону тиледи.

– Уъз мени де! Мен сюювмен!

Мен шону да уъздюм, шо чечекни сен, айрекъда ушатгъини сюе эдим.

Чечеклер жыйып гелдим ва сувлу къолларым булан сагъя узатдым. Сен иржайдынг. Чечеклени къучакълап алып, сувну ичине салдынг.

Тек бирден бизин гёз алдыбызда чечеклени бириси сынып къалды.

Мен бурулуп, къайтып авлакъгъа чапдым. Мен сынгъан чечекни башгъасына алышдырма сюе эдим.

Авлакъда чечеклер магъя къычыра эди:

– Уъз мени, мен умутман!

– Уъз мени, мен наисипмен!

– Уъз мени, мен сюювмен!

Сен ягъада токътап, бир зат да айтмай къарап тура эдинг. Мен буса авлакъдан учуп айланы эдим...

Къазимагъаммат Къалбаев

Викторина

Игитлөгө тувмакъ бардыр – оълмек ёкъ!

Биз журналыбызны алдагъы номеринде охувчуларыбызгъа Уллу Ватан давгъа байлавту соравлаар берген эдик. Гъали жавапларын ерлешидирбиз ва викторинаны узатабыз.

ЖАВАПЛАР

1. Галина Бекболатова. 2. 22 йыл. 3. Белоруссиядагъы Рогачёв деген шағыар. 4. Къазан. 5. Артиллерија. 6. Рашитхан Давутов. 7. Хизри Батыргишиев. 8. Абдулгъаким Исмайылов. 9. Къазмаавул. 10. Польшаны Игити Илмутдин Шуғыйлов.

11. Уллубий Буйнакский. 12. В. Катаевни асафына гёре «Сын полка» деген пьеса. 13. «Россияны Игити» деген ат берилгенде Абдулгъаким Исмайыловну Кремлге чактыргъан эди. Тек ол шо гюнлөрде гъажсъа барма гъазирлене эди. Игитибиз бусурман борчун күтмекни артыкъ гёрген. Гъаждан къайтгъанда, Игитни юлдузун огъар Дагтыстан Гүкуматыны уюнде Магъаммат-Али Магъамматов ташургъан.

СОРАВЛАР

1. Совет Союзну маршалы Александр Покрышкин оъзюню ағылсю булан къайсы къумукъ юртда биринчилей таныш болгъан?

2. Совет Союзну Игити Николай Калуцкий къайда тап-таза къумукъча сёйлемеге уйренген?

3. Совет Союзну Игити Ирбайхан Бийболовгъа къайсы шагъарны азат этген учун Алтын юлдуз берилген?

4. Макътавлукъ орденни учь де даражасы булан савгъатлангъан Абдуразакъ Датуев къайсы юртда тувгъан?

5. Давгъа гетгенче, Юсуп Акаев ким болуп ишлей эди?

6. Совет Союзну Игити деген атгъа гёрсетилип, тек Алтын юлдуз берилмей къалгъан ботаортлу кимдир?

7. Улкени къайсы шагъарында Россияны Игити деген ойр атгъа ес болгъан къумукъ-гъа эсделик салынгъан?

Гъазирлөгөн Алав Алиев

**Айида
Примова-Къаражанова**

«Спецназны анасы»

Бұтынч лакъыр тюгюл әди. Айда Примова-Къараданова – Украинаңадағы хас асгер гъаракатны ортакъысы, Росгвардияны офицері, майор Руслан Примовну анасы. Яшырылған аты «Самур», Запорожьеедеги давланы бири辛勤е игит күйде жсанын күрбап этген. Айда бизге баянлық бермеге рази болду, оғзюню уланыны тас этивион нечік башындан гечиргенні ва башталағын көмек этмеге башлагъанны гъакъында хабарлады.

«Самур»...Янгы къурдашлары да душманлары ону шолай ат булан таңын әди. Самур – Русланны анадаш Магъармгент районундан ағъагъан оғзен.

– Ахырынчы бизин лакъырыбыз яхшы эсимде къалғын. Ол бир ерге алғасайғындаидай йимик: «Бары да зат яхшы, аявлу анам! Талчыкъма. Мен сени булан генгешибизден сонг сёйлермен», – деди. Шо 2023-нчюй ыйлны июль айыны 11-ри әди, гюндөз сағыт уычлелеге юрюген болғындыр, – деп есге ала Айда. – Сувлу гёзлерinden пашманлық таймай. – Ол арадан әки сағыт да ойтмейли, оълежек деп ойлашамы әдим. Мени яшыма бир зарап да болмажақ деп бек инана әдим. Уланым оългенин барысындан да геч билдим...Бары да юрт биле әди... Мен буса оғтар гезикили посылканы гъазирлей әдим. Уланым булангъы лакъырдан сонг уйыден чыкъында бирден кёкде булутлар жыйылма башлады ва янгур явуп ийберди, балики, шо миғылтеде ол жан бергендер...

Әрим шо вакъти къурдашлары булан орманлықъда тишилклер гъазирлей әди. Үстүнлюк учун чагъыр булан толғын аягъын гётегенде, бирден гёзьяшларын токътатып болмай йылап ийберген, балики, ата юрек къопғын балагъыны гъис этгендир...

Мен уйге къайтып гелегенде къычарагъан тавушланы эшийтдим

ва башлап къайдан чалынагъанын англамадым. Ювукъ болғында, уюмню алдында «Скорый помощник» токътагъын. Эсли чагъындағы къайнанама гелгендер деп ойлашдым. Тек, гъакъыкъатда, машинни мени учун чакъыргын болғын экен. Уйню ичи адамдан толғын, барысы да йылайлар...Мен башлап инаннадым, мен ону тавушун эшигенили әки сағыт да болмайдыр. Оғъар зенг этме урундум, тек ол жавап бермей әди. Байлавлукъ бёлюкню начальнигине сёйлемид, ол мен Русланымны тас этгенимни гъакъындағы хабарны гертиледи. Трубкағы: «Къайдадыр ол?» – деп къычыра әдим. Узакъ къалмай, ону булан бирче къуллукъ этеген офицер зенг этип: «Айда бажив, Руслан мени алдымда...», – деп жавап берди.

Ол гъали мағъа анам деп сёйлей, – деп узата Айда, гъаран гёзьяшларын токътатып.

– *Сиз бир балагъ къопма болагъаны гъис этмединизми?*

– Шо гюн тюгюл әди. Бир йыл альякъда, уланым отпускағыа гелгенде, мен оғъар урушгын әдим, дагъы шонда барма деп тилем әдим, о буса мағъа: «Сен тапғын, оъсдюрген ва тарбиялагъан офицерни онда мени ёлдашларымны да аналары бар, сонг оланы бетине мен нечік къарапман», – деди. Мен рази болмай: «Сағыа бир яманлық болуп къалса, мени бетиме ким къарап?» – деймен. О буса

бир токътамай: « Мен къайтмасам, бажарылмай», – деп такрарлай эди.. Шолай биз уланыбызын узатдыкъ. Ол шоссагъат гетип де къалмады, биз эрибиз булан эришегенибизни эши-тип, машинин бурду ва бизге ювукъ гелип къучакълап, мени гёнгюм бек бузулду. Неге тюгюл, ёлдан къайт-макъны бирев де арив гёrmей.

Шо балагъ къопгъан гюнню ал-дында мен тюш гёrdюм. Русланны башына яра тийген, бек авур гъалында. Шоссагъат сувукъ тер де басып уяндым. Къарагъанда, шо тюшлер магъя негъакъ гёryонмегендир...

– Юрек яраларым солкъ болмай. Гъали шо авур юкню ахырынчы гюн-лерим къалгъанча алып юрюжекмен.

– Руслан нечик яраланды?

– Ону къурдашлары хабарлагъан күйде, Украина дагъы миллиетчи бандит уюрлөр бизин Оборона ми-нистерлигини асгер бёлюгюне ракеталар булан атышгъанлар. Арадан 20 минут гетип, шо ерге асгерчилери булан спецназны командири Руслан гелген. Душманны янындан янгыдан атышыв башланма болагъанын яхши билеген Руслан яралангъанлана тез башгъа, яшавуна къоркъунчукъ ёкъ ерге чыгъарма къарагъан. Гъали чи бирев де къалмады бугъай деп турагъанда, улью тюпде аягъы яраланып ятгъан солдатны эс этген. Бинт булан байлап, промидол укол этип солдатны гётермеге къара-гъанда, душман янгыдан атышывланы башлагъан. Ювукъда атыл-гъан ракета солдатгъа зарал этмесин учун, Руслан ону овзюню къаркъара-сы булан устюн япгъан ва ойлюмден къутгъаргъан...

– Уланыгъыз яшдан берли офицер болма сюе эдими?

– Сюе эди. Ол адилли улан болуп ойсе эди. Спорт булан къурдашлыкъ юрюте эди, школада яхши охуй эди. Руслан – яшларыбызын уллусу, бизин дагъы да эки къызыбыз бар. Уъл-гюлю улан, гъайлы ва жаваплы эр-къардаш... 2010-нчу йылда Россияны милли гвардиясыны Пермдеги асгер

институтуна охума тюшдю. Тамам-лагъанда Аштархангъа взводну командини этип бакъдыргъанлар. Дёрт йыл къуллукъ этген сонг, спецназыны ойр даражасы деп гысалапана-гъан гёкшылт беретни гиймеге ихтияр бергенлер. Ол Украина дагъы хас асгер гъаракатда биринчи гюн-леринден тутуп ортакъылыкъ эте эди. Айрыча игитлик гёrsетген учун, Къоччакъылыкъны ордени булан эки керен савгъатлангъан.

Капитан Примов Украинаны са-вутлу гючлерини «Азовсталь» ва «Ильични атындагъы» заводларында яшырылгъан миллиетчи гюплерин къамавгъя ва есир этип алывда ор-такъылыкъ этген. Белгили күйде, шо асгер чарада бизин асгерчилени къолуна 2 мингден де артыкъ душман тюшген. Примовнун шондан сонг майоргъа ерли гётергенлер ва бата-льонну командири этип белгилегенлер.

Айда Примова хабарлайгъан күйде, Руслан ойзю солдатларыны герти командири, аркъатаяву эди, дав майданларда ойлгенлени дос-къардашы булан байлавлукъ юрюте эди, янгы къошуулгъан ерлердеги ватандашланы якълай эди. Руслан бир де гишини къыйыны булан янгыз къююп гетерлерден тюгюл эди. Къатты хасиятлы, давну бары да акъубаларын чекген та-вакаллы улан эди. Запорожск област-да турагъан, ойзлени агълюерин, уйлерин тас этгенлөгө айрыча гъайлы ва исси күйде янаша эди. Бугюн де Айданы ва ону эрини атына онда-гъылардан баракалла кагъызлар геле.

– Аз заманнын ичинде ол асгер ёл-дашларыны ва ерли адамланы арасында уллугюрмет къазанма бажаргъан. Белгили күйде, Запорожьени Молочанск району Дагъыстан булан тыгъыс байлавлукълар юрюте. Русланы онда да бек яхши таныйлар ва ол ойлген сонг ону эсделигине мар-мар такттаны салгъанлар. Айрокъда Марковкинлени агълюсю кёп эстге ала бола. Оланы кёп яшлы агълюсю учун Руслан герти къорувчу малайик бо-

луп токтады. Запорожск областны Бердянск районундагы Осиенко деген юртну башчысы Юлия Отришко бир заман «Самурдан»: «Бизин учун күтүп болмасдай масъалалар ёкъ», – деп эшитген сөзлерин бир де унутмай ва озынню чалышывунда да шоланы къоллама къарай.

Анасы уланындан къалгъан бары да затларын уй музейде аявлап сакълай... Русланны уюнде бир зат да алышынмагъан. Озын сав заманда иимик, бир затгъа да тийилмеген.

– Гертиден де, ону ую музейге айланып къалды. Бир затны да ташламайман, шолай магъа бираз рагъат. Опурагъындан гъали де озын сюеген одекалонну ийиси геле, – деп төренден кюстюне ол. – Бары да затны жыйгъанман: биринчи тептерлери ва биринчи суратлары, биринчи савгъатлары, гёлеклери, телефону, документлери, Къоччакълыкъыны эки ордени ва гёкшылт берети... Шону менден къайры, дагъы биревге де къолуна алма ихтияр бермей эди..

Гъали Айда янгыз бир затда яллыкъыны таба. Хас асгер гъаракат-

дагъылагъа ва оылган асгерчилени ағылолерине кёмек эте.

– Ашамлыкъ малланы, дарманлар ва оызге тарыкъ-герекни сатып аламан ва волонтёрлардан таба бизин яшлагъа бакъдыраман, – дей ол. Уланыны асгер ёлдашлары оғъар «Спецназны анасы» деп ат къойгъанлар.

Бираз алда ол озын Запорожьеге барып гелди ва уланы кёмек этген ағылолер булан ёлукъгъан, олагъа савгъатлар алып гелген.

Айда чакъ-чакъда Русланны асгер къурдашлары булан байлавлукъгъа чыгъа ва олар оызлени видео билдиривлеринде: « Самурну къанын ерде ятма къоймасбыз», – деп ант берелер.

*Росгвардияны майору Руслан При-
мовнугъакъындагы эсделек янгызыну
ювукъ адамлашыны, асгер ёлдашла-
рыны ва ол къоругъан Запорожьедеги
адамлары даимге эсинде къалажакъ-
дан къайры, биотюн дагыстынлылар
да ону атын бир де унумажасакъ.*

Виолетта Ратенкова

Тубхат
Зургалова

Тубхат – бизин «сююнчлюкню миnistерлиги»!

Узакъ къалмай, биз тизив авар шаир Тубхат Зургалованы юбилейин къашилажасакъбыз! Гъатта ону янында болмагъа да тарыкъ тюгюл. Ону аты чалынгъандокъ, гёнгюнг хошлана. Дюньяны бир тамаша оъзтёрече гыс, къабул этеген адам, ол оъзюне насыпни, яхши хыялланы топтай ва сонг эркин къолу булан оълеше. Тубхат къайды гелип гёрюнсе де, ол шонда юргини бир гесегин къюоп гете. Ол оъзюне адамланы тергевион де бакъдырып бажара, гъар гезикге бир кюлкюлю хабарны сакълай. Ону шиърулары да шолай, оъзю йимик гъакъ, таза юрекли.

Тубхат Зургалова Гуниб районну Бацада деген юртунда тувгъан, школаны тамамлагъан сонг ДГУ-ну филология факультетине охума тюштеген, къызыл дипломгъа битдирген ва хыйлы йыллар ана тилинде чыгъагъан китапланы редактору болуп ишлей. Ондан къайры, ДГУ-ну филология факультетинде авар адабият-дан лекциялар охуй эди.

Гъали «Гъудулъи» деген адабият журналны редактору болуп ишлей, «Истина», «Ас-салам», «Нурул-Ислам» республика газетлер булан тыгъыс байлавлукълар юрюте...

Озокъда, Тубхат- инг алдын шаир. Шо ону яшавунда, гъатта, бет гёрюньюшонде сезиле. Балики, ону гъар-бир затгъа ойр даражалы янашывун поэзия белгилегендир...

Негъакъ Расул Гъамзатов онда анадаш юрекни сезип, оъзге шаирлени арасындан Тубхатны айыра эди. Олар къурдашлар эди. Аты данггъа айтылгъан шаир ва огъар аминлигин сакълап гелген охувчусу. Тубхат эсгереген күйде, экевио де авар юртларда юрюлеген халкъ масхара гиччи хабарланы бек ушата эди. Ону «Шаирни эсделигини алдында» деген тизив шиърусу янгыз Расулгъа бакъгъан сююнню исбатлап къоймай, ону

чебер сёзюню гёзеллигин ва гючюн де гёрсете...

*Гъали сиз эсделиксиз, мафмар ташсыз,
Токътап алдынгъа баш иемен,
Үстюгюзде дазусуз кёклени гёремен
Къувлар болуп учагъан йырны тавущун
эшитемен.*

...Бираз алда мен Тубхат Зургалованы лап кёп сюеген «Бал булакълар» деген шиъру китабын бирда-гъы керен охуп чыкъым. Тавда булакъ- тазалыкъны, тав къатынны намусуну, ягълыгъыны белгиси. Шолар барысы да артда «сююв» деген бир оъзенге гелип къошула. Шолай сююнню гъакъында яза ол китабында.

Къарайсан китапгъа-жанынг къувана. Жылтында – тавакаллы улан ва исбайы къызъяш. Ол булакъ-гъа акъчалыкъ булан сув алма гелген. Шоссагъат алдында атгъа минген кюонде къадалып, жагыл токътай. Ат – тавларда къоччакълыкъны белгиси, акъчалыкъ буса тазалыкъны ва гёзелликни исбатлай. Суратгъа айрылмай къарап турмагъа сюесен. Тавлу улан оъзюнью сюювю гъакъында сёзлер булан айтмай, бютюн дюньяда белгили бийивю булан билди-

ре. Бийивню тили...Кызызъяш шону бек англай ва къабул эте.

Ачаман китапны... Муна ойзю шаир де акъчалыгъы булан чыгъып, сюювю гъакъында хабарлай, сыр чече. Сув булан толгъан акъчалыкъны да ойз маънасы бар: тавларда къатынгиши къачан да уланын, эркъардашын, атасын ёлгъа толгъан акъчалыкъ булан узата. Шо адат гъали де сакълангъан. Тубхат бизин акъчалыгъы булан ойзюно сююв отавунда къарышлай ва тамаша дюньясына чакъыра.

Хош гелдигиз, гыюметли охувчулар!

Муна мен сююв булан толгъан шо дюньягъа чомуламан...

Тубхат бир де башгъа тюгюл тавлардагъы алдагъы гъалланы, гъатта, ойзенлер бал булан толгъан заманланы сагъына. Шо наисипли миогълетде жагыл адам ойзюно гёзелине сююв гъакъда билдиригенде, ол тав сувдан гелеген балны ийисин сезе, гъашыкъ адам учун бары да ойзенлер балы булан!

Тубхат Зургалованы ойтесиз бай поэзия тили ва маданият тематикасы бар. Питне де бар шоларда. Кёбю-

сю гъалда шо сюжетлени къатынгишиден таба ярат.

Бизин алдыбызда – юрекни тептери, ойзюнг ойзюнг булангъы лакъыр, гъатта, моносспектакль. Къатынгиши тавуш мунда бир инче, бир де шыбышлап, бир талчыгъывлу, бары да тавлар эшитеген күйде чалына.

Ону игити – дазусуз сюювню, гелишликни дюньясында. Ол гъавалағъа багъып саркъый ва ерге тюше, къайда буса да сюйгени янында. Ёгъесе, юргине янгызлыкъдан тыгъыс болажакъ. Ол муна буссагъат ону тюшлериин ва ёммақъларыны игити ачиپ эшикни гирип гелер деп гёзлей.

Ол огъар ойзюнго герти гъислерини гъакъында айтма тартына. Шолай адат. Биринчилей сюювю гъакъда улан айтмагъа герек. Тавларда шогъъар адамны тувгъанындан берли уйрете. Шонда оьсген, ерли адатларда тарбиялангъан къыз шо законланы шексиз күйде юротмеге ва сакъламагъа герек.

Шу тамаша китапны къысгъача маънасы шолай, шаир дагъыстанлы къызланы ва уланъашланы ата-бабалардан къалгъан адат-мердешлеге къулакъасмакъы, юротмекке чакъыра. Китапны шолай гючлю тарбиялав ругъу бар.

Тубхат Зургалованы шиъруларын охугъанда лап аслу не ой тува деп сораса, мен шулай айттар эдим: «Къатынгиши гъакъыл». Шо гъакъылны, дагъы да гючню ва поэзияны огъар анадаш тавлары бере.

Тубхатны хыйлы шиърулары йырлагъа айлангъан. Оланы белгили йыравлар: Агъмат Закариев, Хадижат Жамалутдинова, Магъамматтамир Синдиқъов, Эльмира Аминова ва башгъалары йырлай.

«Дагъыстан» деген Хасавюрт бийив ансамбль Тубхат Зургалованы сёзлерине гёре, бир нече бийивлени бийий. Неге ону сёзлери? Неге тюгюл, шо шиърулар дагъыстанлы къатынгишини, къызыны, башгъа тюгюл, ону намусуну, къылыгъыны уългюсю бо-луп токттай.

Казбек Мазаев яза: «Дагъыстанда шаир–йыравчу деген англав ёкъ, тынч, енгил күйдө музыкагъа салынағъан шиърулар лап да яхшылардан санала. Халкъ шаирни шиъруларын йырлама башлагъанда, ол шоссагъат белгили язывчуланы сыйырасына къошула. Шо якъдан алгъанда, Тубхат Зургалована насили адамгъа гыисаплама ярай.... Айрокъда, суюв лирикасы бек таъсири деп санайман. Авар поэзияны мердешлериңе кюрчюленип язылгъан сатырлар гъар охувчуда гючлю гыслени түvdura. Ону анагъа багъышлангъан шиърулары буса, шаирлени ва адабиятчыланы пикрүсүна гёре, авар поэзияда тенг гелердей сатырлар артдағы заманлар язылмагъан».

Дагъыстанны халкъ шаири, язывчуланы союзуну председатели Магъаммат Агъматов эсгерген күйде: «Зургалова заманны ва замандашланы бек гыис эте; ону ич къаравлары ва шаирлик гыслери гъакъ юрекден сююндюре. Анасыны эсделигине багъышлангъан «Къара явлукъ» деген китабы авторну бирдагъы керен поэзия усталыгъын гертилей, бары да гетген аналагъа гимн болуп токътай».

«Къара явлукъ» деген китабында шаир анагъа бакъгъан якъда оъзюню дазусуз суювон гёрсетген, ол ону тас этивюн бүгүн де йыллар гетсе де сезе. Автор анасы сав заманда йимик гъар сёзюн, гъар ишин ону насильтарындан таба чеге. Язывчу Къазимагъаммат Къалбацов шо китапны охугъанда: «Авар поэзияда терен маъналы шиърулар аз тюгюл, тек буса да шу китапдай, юргинге таъсир этегенлери сийрек къолунга тюшер. Кёп савбол, Тубхат», – деген.

Артдагъы шиъруларында Тубхат Зургалова айланадагъы дюньягъа, болуп турагъан агъвалатлагъа философия къайда да янашма урунгъан. Ачып охуп къарасанг, шаир оъз гыслерин къоюп, яшавну умуми законларына чомула.

Шаирни яшавгъа чыкъгъан умуту-яшлар учунгъу охув пособиелер

«Алипба» ва «Мени тизив Азбукам». Анна Самарская кёп арив суратлар этген, тиражы 10 минге етише ва ана тилге жаны авройгъанлар сиюп ала. Автор гиччи охувчуланы ана тибли сигърулу дюньясына гийирте, халкъны бай маданияты ва яшав-турушу булан таныш эте.

«Шу мени халкъыма савгъят», – дей ойкем күйдө Тубхат.

Гъар йыл ойттерилеген «Таргъу-Тав» регионара китап ярмаркүде «Дагъыстан тиллерде чыкъгъан лап яхши китап» деген номинация да бар. 2015-нчи йылда Т. Зургалована пособиелери ярмакүде биринчи дипломна алгъан. 2023-нчюйлдик халкъны къолуна тюшген «Мени тизив Азбукам» Гъажи Магъачевни атындағы фондну премиясы булан савгъатлангъан, шогъар байлаву авторгъа алтын медальда тапшуралған.

Ондан къайры, Тубхат–авар тилде чыкъгъан «Букварни» авторларыны бириси.

2021-нчи йылда «Бал оъзенлер» деген китабы Расул Гъамзатовну пачалыкъ премиясы булан белгиленген.

2024-нчюйлдик халкъда етишген устьюнлюклери ва дагъыстан адабиятны оъсювюне этген къошуму, жамият чалышыву учун Поэзияны бютюндөнья гюнөндө республиканы Маданият министерлигини баракалла кагъызы булан савгъатлангъан.

Авар адабиятны оъсювюне ва яш наслууну тарбиялавдагъы къошуму учун Т.Зургалова Магъымут Кахаб Росону атындағы жамият премиясы, аварланы Милли маданият автономиялыгъуну Гюрометлев грамотасы, Шамилни атындағы халкъара фондну савгъаты булан белгиленген.

«Дагъыстанлы къатын» журналны атындан Расул Гъамзатов оъзюне къойгъан «Сююнчю министерлигин» 65 йыллыгъы булан къутлайбыз ва яратывчулугъунда янты устьюнлюклеге етишмекни ёрайбыз!

Баху Мұғыдінова

Луиза
Шагдилова

Гъар роль – янгы яшав

Къайсы актриса да бир де оъзюню театрда янгыз тизив роллары, режиссёлары ва сагына ёлдашлары бар деп айтмажакъ. Бирлери настини къоркъутуп къоярман деп ойлаша, актёрлар – гъакъылгъа къыйышмайгъан затлагъа инаныт къалагъан адамлар. Башгъалафы буса оъзлени пагъмусуна гъали де тийшили күйде къыймат берилмеген деп эсине геле...

Луиза Нугьевна Шагъилова Дағыстанны халкъ артисткасы, Э. Ка-пиевни атындағы Лак музыка-драма театрны белгили актрисасы. Сагынада ону тенги-тайы ёкъ десе де ярай. Бойлу-сойлу, оъктем күйде башын гёттерген Луиза къаравчуну биринчи мюгълетлерден тутуп тергевион, юрегин елей ва 40 йыл алда иимик бугюн де сагынадан саркъып айдана, драма, сатира ва лирика ролланы бир иимик оътесиз уста күйде ойнай.

Ол Лак театрда 1986-нчы йылдан берли ишлей, уллу сююв булан толу күйде берилип баш ролланы классика спектаклдерде ва гъалиги пъесаларда баш ролланы ойнайдындан къайры, йырав гъисапда уллу концерт программаларда ортакъылыкъ ете.

Луиза Шагъилова мени буланғы лақъырында лап сюеген жанры комедия экенине мюкюр бола. Шоланы арасындан А. Цагарелини «Ханумасындағы» Кабатону келпетин айрыча есгереп. Сёз ёругъуна айтгъанда, Луиза шо роль учун милли театраланы Владикавказда оътгерилген «Дазусуз сагына» деген 15-нчи Халкъара фестивалында «Инг яхшы къатынгиши роль» деген номинацияда диплом ва премия булан савгъатлангъан эди.

– Мен шо спектаклни гъар заман сабурсуз күйде къаравуллайман, сагъа шонда бары да пагъмуларынг-

ны, гъюнерлерингни гёрсетмеге ёллар ачыла, гъатта, бираз «ёнкюмедер» ярай, – дей артистка. Ол башгъа комедияларда да, мисал учун, М. Митровични «Гечеортдагы тонауда» Илонканы, С.Увайсовну «Али ва Лайласында» Лайланы, А. Портесни «Бёттёбен айлангъан уюндеги» Леонисияны, В.Эфендиеевни «Сююв булагъындағы» Соняны келпетин бек уста күйде ойнай.

– Мен ушатаман комедияланы, тек магъа кёбюсю гъалда драма ролланы таклиф этелер.

– Сизин учун къайсы лап да агъамияттысыдыр?

– Бираз алда мен Чингиз Айтматовну «Ана топуракъ» деген повестине гёре салынгъан Толгъанайны ролюн ойнадым. Гъакъ юрекден айтгъанда, мен шо рольну гъакъында умут да этмей эдим. Толгъанайны сыр чечивион бек ушатаман. Шонда аналыкъ аччылыкъ сезиле, ону юрегинге салып охума тарыкъ. Тезде мен повестни лак тилге гёчюрюп, оъзюмню концерт программаларыма къошмагъа сюйген эдим.

Луиза Шагъилова ойнагъан Толгъанай спектаклде ортакъылыкъ этген бары да коллектив иимик гайранлыкъга къалдыра. Даим чалынагъан йыр да таъсирни гючлендире: «От ёкъ ерде – чечек. Сув ёкъ ерде – булакъ». Айтматов Толгъанайындан таба янгыз оъзюню ожагъын тюгюл, бютюн уълкени къоруїгъан къатын-

гиши-ананы ич маънасын гёrsетген. Давну балагын, тас этивлерини зарлығын Ана Топуракъға етишдире. Топуракъ – аслу келпетлени бириси, Толгъанайны лакъырдашы, къыйынылы миғълетлеринде аркъатаяву. Давдан алдагыи иш – сюонч, гъали иш юрек яралагъа бираз сама солкъ болма, давдан сонг гележегибиз тюзележек дегенге инанма имканлыкъ бере...

Дав! Биз топланы атылывун эшитмейбиз, тек о муна ювукъда, Толгъанайны юрегинден оьте. Уланын поезд фронтгъа алыш гетип барагъанда, ол къызыл юлдузу булангъы бёркюн темир ёлгъа ташлай. Толгъанай бёркню къысып, къучакъылап ала ва умут эти...

«Дав – къырыйында, ойжетли душман булангъы къанлы къыргъынлагъа гетеген уланыны саболлашыв кагызында. Дав – ювукъда, чачывгъа ахырынчы будай башны береген, авур сабанны тартагъан, казалар булан бузлагъан топуракъны уватагъан къатынланы янында, дав – гъарожакъда гъар агълюде. Дав – бузулгъан умутлар, тас болгъан юреклер, ольюм...

Тек Ана бар! Инсан Ана ва Ана – Дюнья! Ана топуракъ бар, шо заманында сюрюлме, чачылма герек ва берекетли тюшюмю булан адамлагъа къайтагъан Луиза Шагъидилованы оюнана къаравчулар спектаклден сонг шолай сеслене эди.

– Къатынгишини гючю ону осалыгъында деп гъисап эте барысы да. Мен гючлю ругъу булангъы, къыйынлықълагъа къайпанмайгъан къатынланы ойнайгъанда, оъзюмде шо гъислени тапмагъа тынч тюгюл, тек мен бир амал этемен.

Къайсы ролда оъзюнгню лап онгайлы, ювукъ күйде гъис этесен деген соравгъа Луиза Шагъидилова Шаза Курклинскаяны ролюн эсгере.

Ону К. Мазаевни «Удрида бажи-виондеги» Зунтулу яшавунда эдеп-къылымыны лап оърге салағын минглер булангъы дагъыстанлы къатынлагъа парх бере. Уялчан, саламатлы, жагыл къатын бир уйленип айрылгъан. Шагъидилованы Зунтулу бирдагъы керен хата болмагъа сюймей, тек янгыдан юрегинде тувлунгъан сююнно де токътатмагъа амал ёкъ саялы къийнала.

Расул Гъамзатовну асарларына гёре салынгъан «Яшавну дёгерчиги» деген музыкалы спектаклде Л. Шагъидилова ялгъан булан чебер тогъатыртывгъа чыкъыгъан гертиликни бек жаваплы ролюн ойнай.

Шо спектаклде ол йырлагъан «Къара явлукъ» деген йыр бир къаравчуну да гёнгюлсюз күйде къоймагъан, оланы юреклерине ёл тапгъан.

Актриса булангъы лакъырда биз бүтүнгю къаравчу нечик алышынгъанын гъакъында да сёйледик.

– Артдагъы заманларда къаравчуланы билим даражасы артгъаны сезиле. Олар бизин спектаклелеге сююне туруп гелелер. Гъар гезик зал тыгъылып толуп бола.

Луиза Шагъидилова сагынада яратгъан келпетлени гъакъында айта туруп, озокъда, У. Шекспирни «Ромео ва Жульеттасындагъы» Капулеттини де

эсгермейли болмайбыз. Артистка Капулеттини ожагъында болуп туралгъан бары да агъвалатланы, гыслени суратламакъ учун инг тарыкъ пагъму «ренклерин» жыйма бажаргъан.

Г. Лорканы «Бернард Альбаны уюндеги» Амелия ва Ц. Камаловну «Хан Муртазалисиндеги» Итаргу да бир-бирине ошамагъан, артисткан да ойр чебер даражалагъа гётерилмекни талап этеген четим роллар. Шагъдилова оъзюню пагъмулу оюну булан къаравчуну шо герти келпетлер экенине инандырып бажара.

Луиза оъзюню аслу гъалда театрны актрисасы йимик гысап эте буса да, ол йырлайгъан актриса десек, дурус болар. Ону байрам чаralардагъы ва поэзияны ахшамларында оътгерилеген концерт программысы бир де къаравчуна ялкъама къоймай. Къайсы темагъа багъышланса да, адамланы эсинде къала. Дагъы ёлукъгъанда, шоланы бирдагъы керен йырламакъны тилейлер.

– Йырлайгъан актёрлар, мени гысабымда, концертлерде адатлы йырлардан эссе яхшы йырлай, неге тюгюл, олар учун гъар йыр – спектакль. Мен белгили театрланы актёрлары йырлайгъан қюоне тынглама бек ушатман, – дей Луиза.

Бугюн Луиза Шагъдилова йырав гысапда хыйлы республиканы даражасында оътгерилеген чаralаны ортакъчысы: Устьюнлюкню гюонюн, Дагъыстанны ва Россияны Конституцияларыны гюоню белгилев ва башгъалары.

Луиза Шагъдилова – Осетияда оътгерилеген «Дазусуз сагына» деген халкъара фестивалланы, Ярославльдагъы Ф. Волковну атындагъы халкъара театр фестивалны, Дагъыстандагъы («Ромео ва Жульетта» ва «Бернард Альбаны ую») рус театрланы Халкъ фестивалны ортакъчысы, ДР-ни маданият министерлигини «Маданият – юрт яшлагъа» деген проектте де къуршалгъан.

Л.Шагъдилова ойнайгъан «Бернард Альбаны ую», «Дазусуз сагына» деген

Милли театрланы халкъара фестивалында «Инг де яхшы спектакль» деген номинацияда диплом булан белгиленген. Луиза Дагъыстанны театр саниятны оъсююнө этген къошуму учун, ДР-ни маданият министерлигини Гьюрметлев грамотасы булан савгъатлангъан ва Президентни стипендиясын алгъан.

Луиза Шагъдилова оъзюню яратывчу колективи булан Аштарханда, Нальчикде, Бесланда, Владикавказда болгъан, спектакллар гёрсетең ва ерли къаравчуланы разилигин къа зангъан.

– Мен бир заманда да актриса боларман деп турмай эдим, – дей ол. Муаллимлик касбуну тангларман деп умут эте эдим. ДГУ-ну юридический факультетине охума тюшген. Амма агъвалатлар къаравулланмайгъян күйде айланып, ону сагынагъа чыкъмагъа инандыргъанлар. Ол чыгъып къарагъан, ушатгъан ва Лак театрны коллективине къошуулгъан.

– Мени булан шо девюрлерде бирче болгъанлагъа, якълагъанлагъа ва гъали де чалышагъанлагъа гъакъ юреқден баракалламны билдиремен. Бугюнлерде бизин театр жагыил, пагъмулу актёрлар булан толумлашгъанын айрыча эсгермеге сюемен. Олар бизин ишибизни узатып боларгъа бир де шекленмеймен.

Лап да ювукъ, къурдашлыкъ ара-лыкъланы, озокъда, Луиза Дагъыстанны халкъ артисткасы Саният Рамазанова булан юрюте. Олар гъар спектаклде сагынагъа бирче чыгъялар. Яшавда да бир-бирин унуттайлар.

Луиза оъзюню ағылш яшаву гъакъында хабарламагъа стоймай, тек бир затны мекенли билебиз – ол эки къызыны ва эки торунуну наспили аласы ва улланасы.

Яратывчулукъ программасында буса, янги роллар ва янги концертлөр.

Виолетта Ратенкова

Гюл байлам

Къаратанг булан терезелеге на-
къыра согъагъандай янгур ява.
Янгур мени пашман ойлагъа дёндюр-
те эди, бузкъ чакъ буса мени гёз алгъа
тутгъан бары да муратларымны буз-
ду. Мен уйиню ичинден ари де, бери
де юрой туруп не этегенни билмей
эдим. Сонг анам гелди ва гъаманда
йимик пурханы низамгъа гелтирме-
ге тиледи. Мен оьзюм булан жийрен
мишигимни де алып, бек сюймей ту-
руп шонда оьрлендим.

— Мундагъы эсти палтарны не эт-
меге герек, — деп къычырдым анама,
тек ол мени эшитмеди. — Негер та-

рыкъдыр шу алагъожа? Барысын да
пирхытма герек! — деп мен оьз- оьзю-
ме кантлар эте эдим, тек анам булан
эришмекни маънасы ёкъ эди. Мени алдымда уллу къутукълар, чангъа
батгъан чемоданлар токътагъан
эди. Олтуруп, мен шоланы хоталама
башладым. Не де бар эди онда: мени
эсти оюнчакъларым, гъатта, мени
йыртылгъан къулагъы булангъы
къояным. Мишик къоянны гёрген-
де устьюне чапма гъазир эди. Бирден
мени эсиме яш заманларым тюшоп
гетди: агъама бермей къучакълап
къоянны юхлама ятаман. «Нече де

инамлы къурдашым бар эди шу узун къулакъ», – деп ойлашдым. Мени бирдагъы чөмодан тергевиүмню тартды, шо тюсюне ва къурулгъан кюоне башгъаларындан айрыла эди. Чөмодан тынч кийде ачылды ва мен ичиндеги бары да затны ерге тёкдюм. Онда мен танымайгъан адамланы суратлары, астгер белбав ва къызыл йип болан байлангъан къуругъан гюл байлам. Ол мени къолумда тёгюлюп къалды. Мен суратланы да алыш, тюпге тюшдюм.

– Анам! Сен къайдасан? – деп къычырдым. – Бу суратдагъылар кимлердир?

Анам хамур къолларын жувгъанча ва гёзелдириклерин гийгенче къарама тюшдю. Ол суратланы къолуна алгъандокъ, шоссагъат гёзлери сувланды. Ол гъалекли кийде сёйлемеге башлады, тавушу къартыллай эди:

– Ну мени атамны ииниси Нисала мамаев Магъаммат! – Отъ нече де тез гетди яшавдан! Не агълюсю, не яшлары къалмады амалсызын..., – деди ол тарлана туруп.

– Шо баягъы оъзиюн гъакъында атам хабарлагъан Магъаммат. Ол давда болгъан. Ону медаллары гъали де бизин уйдеги къутукъда сакълана.

– Шо оъзиу, – деп башын силлеп йиберди анам.

– Суратда ол менден де жагыил гёрюнен, анам!

– Тюгюл балам, ол сенден бираз уллу эди. Огъар фронтгъа къачгъанда, 16 йыл бола эди, 20 йыл битип уюнен къайтды, яраланып, параланып. Ол агълю къурма сюе эди, оъзионе къатын излей эди. Тек давну сакъатына шону яшавгъа чыгъарма бажарылмады, анасын, мени тизив улланам Асиятны къара къайгъылагъа дёндюртюп, – деди теренден тыныш алыш анасы.

Мен пурхагъа къайтдым, чөмоданы уьстюн сибирип, оъзиюн уюмне

алыш бардым. Кёп керенлер мен ону ичинде хоталандым, парахат кюйде ичиндеги гъар затгъа тергевлю къарай эдим. Юрегим бир тамаша алгъасай эди. Мен гёзлеримни юмуп, агъайымны сав кюонде гёз алгъа гелтирмеге къарадым. Диор! Ол мени яшдан берли эшите гелген давлардағы Игитим.

Юхугъа тарый туруп, мен ойлашдым: «Шо не гюл байламдыр? Балики, огъар шону анам яда бир таныш къызы савгъат этгендир? Неге ол шону шунча йыллар сакълай эди? Неге ташламай эди?»

Сав гече магъа тюшюмде дав гёрюнен эди: топлар атыла, будай авлакълар къара тютюнге боялгъан... Эртенге таба уяна туруп, мен бирден танымайгъан эргиши тавушу эшитдим: «Мен етишип болмадым, англаймысан, етишип болмадым! Сен савгъат эт гюл байламны. Мени гюл байламыны. Вёре унутма...»

Мен уяндым, тёшекден атылып турдум. Тамагъым къуругъан, къулакъларым зангыра, ари де, бери де юриймен, сонг олтурдум, сабур болма къарадым. Тамаша боламан: «Мен ону тавушун эшитдимми? Ол мени булан сёйлей эдими? Магъаммат? Оылген? Тек кимге гюл байламны савгъат этмеге герек? Кимге? Англайман?»

Гюнлер гете, мен аста-аста тюшюмню унутма башладым. Не буса да язбаш гелди. Тав бетлерде гечеги кёкде йимик чечеклер гёрюнен. Биз яшлар булан геземе чыкъдыкъ, мен оъзиюнен нече де насишли адамгъа гъисаплай эдим. Неге тюгюл, бизге бир класда охуйгъан Мариям ва Айзанат къаршы болдулар. Мен яшдан берли Айзанатны ушата эдим, гъатта, гъашыкъ болгъан эдим десе де ярай.

«Неге болгъан эдим?» – деп ойлашдым мен. Муна гъали де ону тамаша яшыл гёзлери ва иржайыву

мени юрегимни юз накъырадай къагъылма борчлу эте эди. Айзанат бизге бир зат тиlegenде, гъатта, адашып, мен о не айтгъанны эшигемей къалдым. Токътап бирдагы сорагъанда, ол биз оъзю булан къабурлагъа барма сюегенни англадым. Ол къардаш адынын къабурун гетген йылгъы оттардан тазалама чыкъыган болгъан.

– Янгыз барма къоркъаман, бизин агълюде буса уланъяшлар ёкъ, барысы да къызылар... Улланам тиlegenени нечакъы заман бола, – деди уяла-тартыла туруп Айзанат.

Озокъда, биз бир мюгълетге де ойлашмай, ону булан бирче барма токъташдыкъ.

Къабурланы, гертиден де, дёрт де янын къалын, бийик отлар елegen эди, гъатта, сын ташдагы бир-бир язывлар гёрюнмей эди. Тазалап битгенде, манг болуп къалдыкъ, сын ташдан бизге бизин булан бирче охуйгъан Айзанат къарай эди. Не айтгъанны билмей, пысып токътагъанбыз. Шо заман Айзанат сабур күйде, иржайып:

– Къоркъмагъыз, биз бир-бири-бизге бек ошагъанбыз!

– Тек мунда сени атынг да язылгъан, – деп къычырды къурдашым давут.

– Тюз, бизин бир йимик атларбыз бар. Шо атны магъа уллатам къойгъан, Ол бизин экибизни де зумурut йимик, яшыл гёзлеребиз бар деп айта эди.

– Дагъы да... Билемисен, Мурат... Улланам Айзанат бажив сени къардашынг Магъамматны бек сюе эди деп хабарлай эди. Давдан къайтгъан ва тез гечинген Магъаммат. Баживом де онча узакъ яшамады. Улланам шо наисписиз сюов эди деп айта эди...

Айзанат хабарлагъан күйде, баживиу школа чагъындан берли Магъамматны сюе болгъан, гъатта, айланадагъылар эр-къатын деп сёй-

леме башлагъан эди. Ол давгъа гетгенде, Айзанат гъар гече эшик алгъа чыгъып, сюйгенини къайтажакъ гюнюн къаравуллай эди... Эрге де бармады...

«Эки яшав, – деп ойлаша эдим мен, – эки яшавну къыркъынан на-марта фашистлер. Айзанатгъа берип болмагъан гюл байламын Магъаммат, оғъар...» Мен алдымда токътагъан тизив къызызъяшгъа тюшюмде гёрген, эшигемен затларымны нечик айтагъанны билмей эдим. Кюлен къояр деп къоркъа эдим, тек пысып турмагъа да болмай эдим. Теренден тыныш алып, бёлюне-бёлюне туруп чемоданны, мени къолумда тёгүюлон къалгъан гюл байламны, тамаша тавушланы гъакъында хабарладым.

Айзанат бир сёз де айтмай, шып болуп тынглады. Сонг нечик де мен ону тавушун эшигидим:

– Юрю, Юрю гюл байлам жыяйыкъ! Сен шону мени баживиоме савгъат эттерсен! Неге тюгюл, Магъаммат этишип болмады... Биз борчлубуз.

Язбашгъы чечеклерден къурулгъан гюл байлам не буса да шону яшавунда гёrmеге наисип болмагъан Айзанатны къабуруну уьстюне салынгъан эди.

Юртну уьстюнден къалын туман гёттериле эди. Биз экибиз де сёз айтып болмай токътагъан эдик, гёзлери-бизден бюлдюр-бюлдюр гёзъяшлар агъа эди...

Фатима Куцулова

ВЕДЁТСЯ НАБОР

в группы по художественной гимнастике

возраст от 3-х лет

Общая физическая
подготовка

Спортивная
подготовка

Выполнение
разрядов

Тренеры-мастера
спорта России

**Халимат
Магадова**

Профессия – это судьба...

Бытует мнение, что, выбирая профессию, человек выбирает свою судьбу. Так считает и наша героиня Халимат Магадова, в семье которой романтика профессии стала частью биографии.

И в самом деле, отец, Рамазан Шабанович, всю жизнь проработал в системе МВД, он профессиональный адвокат. Супруга, Айшат Валигаджиевна, много лет отдала судебной системе, будучи судьей Каспийского горсуда, Верховного суда республики.

– Так или иначе каждый из членов семьи – а нас, детей, четверо – мечтал о карьере юриста, – рассказывает наша героиня. – Еще учась на юрфаке ДГУ, я имела представление о нотариате. Но интерес пришел позже. Что меня заинтересовало? Наверное, то, что роль человеческого фактора является в этой профессии первостепенной. Другая сторона имеет прямое отношение к доверию людей. Даже став опытным нотариусом, специалист продолжает учиться, повышая квалификацию, вдумываясь в смысл новаций, применяемых в практике.

Халимат рассказывает, что после окончания вуза прошла стажировку у частнопрактикующего нотариуса и со временем получила лицензию на право заниматься нотариальной деятельностью.

– Я благодарна каждому, кто принимал участие в моём становлении, кто помогал профессиональными советами, был для меня примером и мотиватором. Нотариус, – делит-

ся Халимат Рамазановна, – это ведь, скорее, не должность, а состояние души, и ты должен обладать вместе с профессионализмом ещё и коммуникабельностью, честностью, человечностью. Ежедневно сталкиваясь с конкретными вопросами конкретных людей, решая их в правовом поле, осознаешь, что ты должен оставаться человеком.

«Телепортация» цифровых технологий

За печатью нотариуса на каждом документе кроется многолетняя практика, считает Халимат, ответственность за совершенные действия, за которые он несет уголовную и даже материальную ответственность. И здесь важно держать руку на пульсе новых законов и изменений в существующих.

– При этом каждый из нас, нотариусов, – замечает Халимат Рамазановна, – отвечает за свои действия, контролируют которые региональные нотариальные палаты, Федеральная нотариальная палата и Минюст РФ.

Она отмечает, что работа нотариата сегодня значительно отличается от прежней бумажной работы тем, что здесь активно используются цифро-

вые технологии, существует своя информационная система, где хранятся данные о совершенных действиях, доступные реестры доверенностей, уведомления о налогах на движимое имущество, наследственные дела. Существует даже своя «телефортация» – передача документа с сохранением его юридической силы. То есть человек может просто прийти к ближайшему нотариусу, который оформит необходимый документ в цифровом формате, направит по месту требования, превращая электронную версию в бумажную, тем самым подтверждая их равнозначность.

– Люди не всегда могут понять, что закон нарушать нельзя. И здесь важно держаться спокойно, с достоинством, не давая личностных оценок, а представляя возможность самому клиенту разобраться, прийти и извиниться перед нотариусом, который является посредником между законом и человеком, соблюдая законодательные нормы. Для многих ведь закон представляется лазейкой, в которую нужно пролезть любой ценой. И нотариус должен учитывать мельчайшие детали, когда речь идет, например, о недееспособных, тех, кого родственники пытаются использовать в корыстных целях.

Услуги нотариуса – это повседневность, и это не только наиболее часто встречающиеся в практике разделы имущества, наследственные дела, но и практические бытовые услуги, связанные с засвидетельствованием подлинности подписей или верности копии документа.

«Антиотмывочные» новеллы

Нотариус отмечает, что значительный блок новелл коснулся так называемого антиотмывочного законода-

тельства, предлагающего нотариату дополнительные механизмы для пресечения подозрительных операций граждан по отмыванию незаконных доходов, сделок. И в этом случае федеральным законом № 222-ФЗ за нотариусом закрепляется право отказать в совершении нотариального действия, если есть обоснованные подозрения, что операция будет использована для легализации преступных схем или финансирования терроризма.

– Речь идет о действиях, связанных с совершением финансовых операций, то есть с исполнительной надписью, принятием денег в депозит нотариуса, о решениях об увеличении уставного капитала ООО и других. В этом случае каждый документированный отказ в нотариальном действии будет фиксироваться, а сведения о нем – передаваться в Росфинмониторинг в течение трех дней. Я рассказываю о новациях, чтобы каждый понимал, что время легких денег прошло – государство затягивает гайки, чтобы остановить масштабную коррупцию, проникшую во все сферы экономики. Госдума приняла во втором и третьем чтениях закон, устанавливающий обязательную нотариальную форму для тех же договоров дарения недвижимости между гражданами, в мошеннических схемах которых между сторонами зачастую выступают близкие родственники.

Она называет несколько случаев, когда, к примеру, пожилой человек оказался на улице, купившись на обещания заботиться и помогать материально в обмен на жилье. Также распространены случаи прямого обмана, когда пожилому человеку под видом договора купли-продажи подсовывают на подпись договор дарения. При этом зачастую имущественные интересы собственника жилья нарушают, опять-таки, близкие родственники.

Более того, доверие к супругу, сыну или внучке делает дарителя еще более уязвимым и менее осторожным. Именно поэтому обязательную нотариальную форму для договоров дарения жилья важно распространять и на случаи, когда сделка происходит внутри семьи.

Нотариус с большим стажем, Халимат Рамазановна напоминает, что доказать недействительность сделки, когда она заключалась в простой письменной форме, крайне затруднительно. Судебные тяжбы могут длиться годами, а издержки с учетом актуальных судебных госпошлин могут оказаться неподъемными, особенно если истцом выступает пенсионер.

Не допустить непоправимого...

– Участие нотариуса, – замечает Халимат Рамазановна, – не позволит ввести собственника в заблуждение и незаконно отобрать его жилье. Я обязательно разъясняю сторонам суть и последствия подписания каждого документа, уточняю реальную волю сторон, чтобы исключить риски подписания сделки под давлением или в неадекватном состоянии. Что важно – каждый нотариус несет полную имущественную ответственность за удостоверенную им сделку. И при подозрении на аферу должен отказаться от совершения нотариального действия.

На вопрос, из чего складывается стоимость оформления сделок, подлежащих обязательному нотариальному удостоверению, нотариус объясняет, что сумма складывается из федерального и регионального тарифов. Первый рассчитывается как 0,5 % от суммы сделки и не может превышать двадцать тысяч рублей. А региональный тариф зависит от субъ-

екта РФ, где проводится сделка.

Суждения Халимат Рамазановны можно отнести к личностной позиции неравнодушного человека. Она и в семье такая.

– У нас с супругом двое детей, – говорит она, – каждый из которых должен знать, что необходимо творить добро, быть неравнодушным человеком, из него обязательно должен получиться гражданин своей страны.

И для нее это не высокие слова.

Так семья или работа?

Спрашиваем, что у Халимат Рамазановны на первом месте – семья или работа. Она задумывается:

– Нельзя противопоставлять одно другому. Семья, близкие всегда для женщины остаются на первом месте. Но и профессиональное предназначение не менее важно. Так или иначе, при рассмотрении очередного дела невольно переключаешь ситуацию на свою семью, друзей, близких. И знаете, это помогает оставаться человеком, для которого нет ничего важнее, чем нести добро людям....

Айшат Тажсудинова

Нателла
Магдиева

Детские стоматологи – немного актёры и психологи

Клиника «Алиса-дент» больше похожа на престижный детский сад: множество игрушек, на стенах – сюжетные рисунки к сказке «Алиса в стране чудес».

По словам главврача детской стоматологии и соучредителя клиники, врача со стажем работы около двух десятков лет, врача высшей категории Нателлы Богдановны Магдиевой, здесь детей учат не бояться стоматологов, а дружить с ними. Хрупкая и нежная, утонченная и элегантная даже в медицинской униформе и ярко-красном, в цветочек, колпаке, она рассказала о своей любимой работе и немного о себе.

За плечами Нателлы Магдиевой – колоссальный опыт; доктор знает, как найти подход к любому ребенку. Она лечит зубы даже совсем крошечным пациентам, пока те крепко спят. Специалист-стоматолог, терапевт-хирург, она раскрыла секреты успеха их клиники. Оказывается, это особое отношение к детям. Нателла Богдановна развеяла мифы и страхи про общий наркоз и седацию, детский кариес и лечение молочных зубов.

О своей работе говорит увлеченно, ведь она потомственный стоматолог, и перед ней не стоял вопрос выбора профессии. Ее отец, Богдан Гаджиев, после окончания ДГМИ по распределению попал в Таджикистан. Там и родились Нателла и две ее сестры. В годы перестройки их семья вернулась в Дагестан. Окончив школу в Буйнакске, Нателла Магдиева поступила в ДГМУ. В 19 лет вышла замуж. Со студенческих лет стала вести практику в частной клинике, а в 2015 году прошла специализацию по детской стоматологии. Долгое время работала в государственной стоматологии и вела параллельно частную практику. Удивительно, что учеба и работа не помешали ей стать прекрасной матерью четверых детей, из которых пока только старшая дочь пошла по стопам матери; сын выбрал профессию юриста, а двое старше-

классников – сын и дочь – пока еще не определились с профессией.

За годы работы Нателла Богдановна серьезно заявила о себе как о высококлассном специалисте. Она практикует не только как детский, но и как взрослый стоматолог, кроме того, является владельцем своей собственной лаборатории по сдаче и приему медицинских анализов, обследованию сердца – для удобства пациентов прямо в этой же клинике. По ее убеждению, прежде чем начать медицинское вмешательство в организм ребенка или взрослого, нужно тщательно обследовать пациента во избежание осложнений. Ведь главная заповедь врача: не навреди!

– К любому медицинскому вмешательству должны быть четкие показания. Перед тем как ввести ребенка в наркоз, делаются все необходимые анализы. В процессе подготовки пациент проходит скрининг, врачи собирают анамнез, определяют факторы риска. При выявлении каких-либо нарушений состояния здоровья, например, воспалительного процесса, ОРЗ или ОРВИ, мы отказываем в процедуре и отправляем пациента к педиатру долечиваться. Если всё хорошо, назначаем дату лечения. К особенном детям с инвалидностью у нас ещё более трепетное отношение, – рассказывает собеседница.

Нателла Магдиева не только хороший врач, но и хороший руководитель, она отзывчивая и справедливая, готовая всегда поддержать; и замотивирует, и даст веру, и научит. Жена, мать, руководитель и предприниматель, она умело сочетает в себе все эти важные качества. А еще, родившись в Таджикистане, она большой патриот своей малой этнической родины. Корни Нателлы идут из села Куркли Лакского района, где часто проводит время вся семья.

Главврач клиники сама лечит маленьких пациентов под наркозом, занимается удалением зубов, делает пластику уздечки, выполняет маленькие хирургические операции. На протяжении 18 лет к ней приходят пациенты с различными заболеваниями ротовой полости.

– Расскажите о главных принципах работы вашей команды.

– Для нас дети – это святое! Принимая на работу специалистов, мы говорим: вы должны к каждому маленькому пациенту относиться так, как хотели бы, чтобы относились к вашему ребенку. Представьте, что в кресле сидит не просто ребенок, а ваша дочь или сын.

В нашем коллективе работают лучшие терапевты, хирурги, ортодонты, анестезиологи-реаниматологи.

– *Лечение детей под общим наркозом всегда вызывает много вопросов. В каких случаях необходима такая мера?*

– Существуют прямые показания к применению общего наркоза. Первое и самое главное – возраст ребенка от 0 до 3 лет. Пока ребенок не говорит, доктор не может наладить с ним вербальную связь, которая необходима для эффективного и комфортного лечения. Второе показание – стоматофобия. Третье показание к общему наркозу – особые дети с диагнозом, из-за которого они не могут лечиться в условиях добровольного приема. Сюда же можно отнести детей-аллергиков, которым противопоказана анестезия.

Наркоз позволяет за один прием вылечить сразу несколько зубов, сэкономить время и нервы. Это, кстати, актуально и для иногородних пациентов. Они приезжают к нам после онлайн-консультации.

– *Какой вид наркоза применяют в «Алиса-дент»?*

– Для лечения под наркозом в нашей клинике применяется газ «Севоран». В правильных руках процедура абсолютно безопасна для ребенка. Севоран не влияет на когнитивную сферу и память. По способу воздействия на организм такой наркоз можно сравнить с дополнительной порцией сна.

– *Как Вам удается уговаривать малышей лечить зубы, сделать укол?*

– В медуниверситете стоматологов не учат находить общий язык с детьми, этот навык приходит с практикой. Работать с детьми намного сложнее, хотя боятся даже взрослые. В детской стоматологии приходится балансировать и подбирать тактику поведения, которая подойдет конкретно этому ребенку. Доктор должен быть наполовину аниматором или актером, наполовину психологом. Мы часто собираемся с коллегами и отрабатываем техники коммуникации с детьми разного возраста. Доктора у нас разные, у каждого своя специфика общения с ребенком. Есть дети, которым нужно давать четкие указания – им подойдет доктор-учитель.

Тем, кто откликается на ласку, нужен доктор-мама. Игровым натурам будет комфортно с доктором-артистом. Мы стараемся, чтобы было комфортно не только нашим маленьким пациентам, но и их родителям.

– В каком возрасте нужно показывать ребенка стоматологу?

– Сегодня ВОЗ рекомендует привести ребенка к стоматологу, когда у него прорезывается первый зуб. Это необходимо, чтобы определить дальнейшие навыки ухода за полостью рта.

– Многие считают, что лечить молочные зубы необязательно, они ведь всё равно выпадут.

– Некоторые родители, зная, что зубы у ребенка временные, отказываются от необходимого лечения. Но проходит время: зуб, который беспокоил малыша, воспаляется, и его приходится удалять – сам по себе он, к удивлению мамы и папы, не выпадает. Потом на приеме у стоматолога оказывается, что нужно ставить сохранитель места, чтобы зубы не сдвинулись, и что этот зуб поменяется только в 12 лет. Не лечить молочные зубы нельзя. В этом возрасте твердые ткани не минерализированы и зубы склонны к быстрому разрушению. Если кариес не лечили в детстве, то он постепенно переходит в подростковый, и тогда поражаются уже не молочные,

а постоянные зубы. Часто это происходит из-за недостаточной гигиены полости. Зубы должным образом не очищаются, они постоянно находятся в высокоуглеводной среде. Соответственно, когда появляется небольшое поражение на эмали, оно очень быстро распространяется по поверхности зуба. Согласно исследованиям, сегодня около 30 % детей в возрасте от 0 до 3 лет имеют проблемы с зубами. То есть уже можно говорить об эпидемии кариеса детей младшего возраста.

– Безопасность здесь превыше всего. Какие знания, технологии, оборудование вам в этом помогают?

– Мы работаем только по стандартным мировым протоколам.

На самом деле можно открыть самую большую клинику, оснастить ее самым дорогим оборудованием, выучить все современные протоколы. Но если во всём этом нет души, ничего не получится.

Нам удалось собрать команду высококлассных специалистов и единомышленников, у них горят глаза, они влюблены в свою работу. И мы все объединены одной целью – сделать жизнь наших пациентов здоровой и счастливой.

Виолетта Ратенкова

Мушилов М. Х. (1941–2007). День Победы – встреча с ветеранами республики (1985). Холст, масло.

ИНДЕКС ПМ818

4 651116 280082

Свободная цена
6 +